



# FUGA DE COMPETIȚIE

O perspectivă instituțională  
asupra societății românești



Adrian Miroiu

OPUS • ȘTIINȚE POLITICE

POLIROM

Adrian Miroiu

# FUGA DE COMPETIȚIE

O perspectivă instituțională  
asupra societății românești

POLIROM  
2016

# Cuprins

<i>Notă introductivă</i> . . . . .	9
Capitolul 1. Instituții și cooperare în societatea românească . . . . .	15
1.1. Preambul . . . . .	15
1.2. Competiție și acțiune colectivă . . . . .	18
1.3. Rezumatul cărții. . . . .	24
1.3.1. <i>Acțiune colectivă și aranjamente instituționale locale</i> . . . . .	24
1.3.2. <i>Soluția organicistă</i> . . . . .	28
1.3.3. <i>Elite și instituții (politice și economice)</i> . . . . .	31
Capitolul 2. Guvernare și bunuri colective. . . . .	35
2.1. Introducere . . . . .	35
2.2. Bunuri care nu sunt private . . . . .	36
2.2.1. <i>Două proprietăți ale bunurilor</i> . . . . .	36
2.2.2. <i>Patru feluri de bunuri</i> . . . . .	38
2.2.3. <i>Comportamentul actorilor</i> . . . . .	40
2.3. Ubicuitatea bunurilor colective . . . . .	41
2.4. Soluții locale de guvernare a bunurilor comune. . . . .	49
2.4.1. <i>Soluții locale la dilemele sociale</i> . . . . .	49
2.4.2. <i>Satul devălmaș românesc</i> . . . . .	52
2.5. Aranjamentele instituționale tradiționale românești. . . . .	53
2.5.1. <i>Regulile de alegere</i> . . . . .	54
2.5.2. <i>Rigiditate și scleroză instituțională</i> . . . . .	60
2.5.3. <i>O digresiune despre acțiunea colectivă a țăranilor</i> . . . . .	64
2.5.4. <i>Abundență și raritate</i> . . . . .	71
2.5.5. <i>Bugetul maleabil</i> . . . . .	79
2.6. O scurtă concluzie . . . . .	83

Capitolul 3. Corporatism și acțiune colectivă . . . . .	85
3.1. Introducere . . . . .	85
3.2. O lume ierarhică . . . . .	92
3.2.1. <i>Principiul contextual</i> . . . . .	93
3.2.2. <i>Entități-scop și entități instrumentale</i> . . . . .	94
3.2.3. <i>Individul</i> . . . . .	99
3.2.4. <i>Voința generală</i> . . . . .	100
3.3. Principiul funcțional . . . . .	103
3.3.1. <i>Rolul fundațional al principiului funcțional</i> . . . . .	103
3.3.2. <i>O paranteză metodologică</i> . . . . .	105
3.3.3. <i>Tipuri de organizări corporatiste</i> . . . . .	112
3.3.4. <i>Rolul statului</i> . . . . .	114
3.4. Corporatismul integral și pur și acțiunea colectivă. . . . .	115
3.4.1. <i>Corporațiile ca soluție la problema acțiunii colective</i> . . . . .	119
3.4.2. <i>Cum funcționează corporațiile în corporatismul pur și integral</i> . . . . .	123
3.4.3. <i>Corporatismul redivivus</i> . . . . .	129
3.4.4. <i>Corporatism și coaliții cuprinzătoare</i> . . . . .	133
3.4.5. <i>Partidul unic : o coaliție cuprinzătoare</i> . . . . .	139
Capitolul 4. Urzeala instituțiilor . . . . .	143
4.1. Introducere . . . . .	143
4.2. Cadre explicative alternative ale creșterii economice . . . . .	148
4.2.1. <i>Ipoteza geografică</i> . . . . .	149
4.2.2. <i>Ipoteza culturală</i> . . . . .	155
4.2.3. <i>Matricea stilistică</i> . . . . .	159
4.2.4. <i>Metafizică și morală</i> . . . . .	166
4.3. Explicația (neo)instituțională. . . . .	172
4.3.1. <i>Instituții : economice și politice</i> . . . . .	172
4.3.2. <i>Instituții și conflict social</i> . . . . .	178
4.3.3. <i>Forma conflictelor sociale</i> . . . . .	187
4.3.4. <i>Despre instituțiile extractive și incluzive</i> . . . . .	195
4.3.5. <i>Votantul median</i> . . . . .	199
4.4. Instituții și dependențe . . . . .	206
4.4.1. <i>Modele exogene</i> . . . . .	207
4.4.2. <i>Dualismul instituțional</i> . . . . .	216
4.4.3. <i>Dependențele sociale</i> . . . . .	221
4.4.4. <i>Ocolirea unei reguli</i> . . . . .	239
4.5. Forme și fond . . . . .	247
4.5.1. <i>„Un brand românesc”</i> . . . . .	247
4.5.2. <i>Nepotriviri și costuri</i> . . . . .	256



4.6. Despre cooperare și supraviețuire. . . . .	263
4.6.1. <i>Dileme sociale</i> . . . . .	264
4.6.2. <i>Fii prudent !</i> . . . . .	270
4.6.3. <i>Țăranul moral</i> . . . . .	272
4.6.4. <i>Scăderea incertitudinii</i> . . . . .	277
4.6.5. <i>Provizoratul instituțional</i> . . . . .	283
Capitolul 5. Concluzii. . . . .	287
5.1. Opțiuni teoretice de bază . . . . .	287
5.2. Drama cooperării . . . . .	293
5.2.1. <i>Lipsa cooperării</i> . . . . .	293
5.2.2. <i>Stimularea cooperării</i> . . . . .	297
5.3. Lumea politică . . . . .	302
5.3.1. <i>Locul instituțiilor politice</i> . . . . .	302
5.3.2. <i>Morala și politica în gândirea românească</i> . . . . .	307
Anexă. Aranjamente constituționale alternative.	
Despre <i>Țiganiada</i> lui Ioan Budai-Deleanu. . . . .	311
Introducere . . . . .	311
Despre natura umană . . . . .	313
a) <i>Două capacități ale omului</i> . . . . .	313
b) <i>Chestiunea stabilității</i> . . . . .	316
c) <i>Interesul propriu</i> . . . . .	318
Alegerea constituțională . . . . .	321
a) <i>Problema metaconstituțională</i> . . . . .	321
b) <i>Cadrul alegerilor constituționale</i> . . . . .	323
Alternativele : aranjamente constituționale disponibile. . . . .	326
a) <i>Opțiunea monarhică</i> . . . . .	327
b) <i>Un argument evoluționist</i> . . . . .	330
c) <i>Opțiunea republicană</i> . . . . .	335
d) <i>Deturnările birocratice</i> . . . . .	336
Evaluarea aranjamentelor constituționale . . . . .	340
a) <i>Încă o dată un pas înapoi : abordarea metaconstituțională</i> . . . . .	340
b) <i>Despre legitimitatea alegerilor constituționale</i> . . . . .	343
<i>Note</i> . . . . .	347
<i>Referințe bibliografice</i> . . . . .	431
<i>Indice de autori</i> . . . . .	447

## Capitolul 1

---

# Instituții și cooperare în societatea românească

### 1.1. Preambul

Acum aproape două milenii și jumătate, disputele dintre Atena și alte cetăți se întetiseră ; Războiul Peloponesiac era pe cale să izbucnească. Asedierea de către atenieni a cetății Potidea, colonie a corintienilor, a fost unul dintre evenimentele cu consecințe majore. Lacedemonienii i-au convocat atunci pe toți aliații lor, iar în adunarea care a rezultat fiecare și-a spus punctul de vedere. Tucidide redă pe larg ultimul dintre discursuri, cel al corintienilor înșiși. Discursul pune față în față două atitudini opuse, două seturi distincte de tipare de comportament, de reguli și norme – cele ale atenienilor și, respectiv, ale lacedemonienilor :

Pururi frământați de planuri noi, executați hotărârile lor cu aceeași iuțeală cum le și concep ; voi vă mulțumiți să păstrați ce aveți, nu doriți ceva mai mult ; în faptă nu împliniți măcar cele de nevoie. Pe când ei sunt îndrăzneți peste puterea lor, cutezători fără socoteală și plini de nădejde în primejdii grele, voi v-ați deprins să faceți lucruri mai mici decât puterea voastră, să n-aveți încredere nici în cele mai sigure lucruri pe care o judecată cuminte vi le pune la îndemână și să credeți că niciodată n-o să mai ieșiți dintr-o situație grea. Ei cutreieră lumea, pe când voi abia vă urniți din țară ; lor li se pare că pășind pe tărâmurile străine adaugă ceva la pământul patriei, vouă, c-ați pierdut și ce aveți de nu-i sub ochii voștri (Tucidide, 1941, cartea I, 71, p. 78).

Archidamus, regele lacedemonienilor, nu respinge caracterizarea făcută de corintieni locuitorilor Spartei. Admite că, spre deosebire

de atenieni, sunt mult mai prudenți în a se angaja în acțiuni noi : se concentrează pe păstrarea stării de lucruri existente, nu încearcă să o schimbe ; apreciază ceea ce e familiar și sunt neîncrezători în nou, în necunoscut ; de aceea preferă să obțină chiar mai puțin decât știu că ar putea avea altfel. Dar el oferă și o justificare a tipului lor de comportament :

Ceea ce ni se impută este o cumpătare conștientă de sine. Această calitate ne face să nu fim semeți în izbândă și să ne plecăm mai puțin ca alții în nenorocire. ...nu suntem așa de învățați încât să ne credem mai deștepți decât legile și am fost crescuți prea aspru pentru a îndrăzni să le călcăm... Să nu credeți că un om se deosebește prea mult de altul : cel mai tare e cel pe care nevoile l-au oțelit (Tucidide, 1941, cartea I, 84, pp. 85-86).

Cumpătarea care definește comportamentul lacedemonienilor, zice chiar regele lor, este reflexivă : ei au admis-o conștient ca atitudine rațională în lumea de atunci. Este produsul unei istorii îndelungate, de luptă cu nevoile, care le-a creat capacitatea de a face față acestora cu moderație : nici victoriile nu sunt mari, dar nici înfrângerile de nesuportat. Comportamentul lor este unul recurent și predictabil : lacedemonienii au creat un sistem de reguli, de legi care îi ghidează în ceea ce fac, mai mult decât opțiunile individuale. Guvernarea bună este cea făcută sub reguli bune<sup>1</sup>. Legile au creat ordinea generală din societate, dar și comportamente individuale de dorit : „Această cuminenție ne face buni la sfat și la război”, spune Archidamus.

Una dintre cele mai mari provocări cu care se confruntă știința socială este aceea de a explica existența unor tipare de comportament atât de diferite, în societăți diferite. Ce le face să dureze, să se reproducă în timp – uneori decenii și chiar secole – și, la fel de important, cum se schimbă ; cum au ajuns să apară, dacă se pot schimba și în ce fel. Într-o carte celebră (Putnam, Leonardi, Nanetti : 2001), autorii argumentau că diferențele economice, sociale și politice care puteau fi observate la sfârșitul secolului XX între Nordul și Sudul Italiei – și care erau tot mai adânci – aveau rădăcinile în tipare diferite de comportament, a căror origine era de căutat în procese sociale foarte vechi, din secolul al XII-lea.

În acest volum voi încerca să arăt mai întâi că, atunci când cercetăm felul în care funcționează o societate, determinarea unor astfel de tipare de comportament, a regulilor, normelor întâlnite acolo prezintă punctul central al analizei ; respectiv că ele ne permit să

explicăm fenomenele și procesele care au loc în societate<sup>2</sup>. Voi spune că e pusă la lucru o abordare teoretică instituțională a societății. Prin „instituție” înțeleg, simplu zis, o rețea de norme, reguli (formale sau informale) care modelează interacțiunea dintre oameni; sau cum spunea D. North (1990, p. 3), „instituțiile sunt regulile jocului dintr-o societate”<sup>3</sup>.

Acestei idei simple îi va fi dedicată o mare parte din paginile ce urmează. Mă voi referi îndeosebi la fenomene și procese, mai vechi sau mai noi, din societatea românească; voi încerca să ofer o altă lectură multora dintre aceste fenomene și procese. O astfel de nouă lectură nu trebuie să surprindă: făcând apel la perspectiva teoretică instituțională – care din păcate a fost până în prezent prea puțin folosită pentru a analiza societatea românească –, obiectul însuși al cercetării este reconfigurat. Cum observa G. Allison (1969) într-un articol celebru, „ceea ce un analist vede și consideră că este important depinde nu doar de datele cu privire la ceea ce s-a întâmplat, ci și de «lentilele conceptuale» prin care se uită la acele date”. Lentilele conceptuale pe care le aduce perspectiva instituțională sunt proaspete și, cred eu, fertile.

În al doilea rând, întrebările „De ce într-o anumită societate predomină un anumit tip de norme și reguli, și nu altele?” și „De ce există anumite tipare de comportament ale membrilor ei și nu altele?” sunt cruciale. Ce a făcut ca atenienii să ajungă să urmărească neîncetat scopuri tot mai înalte, să vrea să-și „maximizeze” beneficiile? Și ce a făcut ca locuitorii Spartei să ajungă să manifeste comportamente mai prudente, să prefere rezultate mai joase, dar mai sigure; să dorească mai degrabă păstrarea a ceea ce e cunoscut, a situațiilor familiare, decât avântarea într-o nouă stare, oricât de promițătoare ar fi aceasta? Cât de convingătoare sunt răspunsurile pe care le dă o perspectivă teoretică reprezentată o măsură hotărâtoare pentru a o aprecia și a o accepta. De aceea în capitolele care urmează o mare parte a efortului meu va sta în cântărirea comparativă a unor astfel de răspunsuri și în construirea cât mai detaliată a celor de tip instituțional.

Încă de acum vreau să accentuez o asumție esențială a întregului meu demers teoretic. Voi reveni asupra ei de mai multe ori, pentru a-i indica importanța. Aici voi face apel la o anumită perspectivă teoretică – cea instituțională – care în ultimele decenii a fost folosită de sociologi, economiști și cercetători din știința politică pentru a

investiga o multitudine de fenomene și procese din societăți (actuale, dar nu numai) de pe tot cuprinsul planetei. În toate aceste societăți există instituții, uneori extrem de complexe, care, după cum spune North, au capacitatea să inducă ordine, să reducă incertitudinea în care oamenii interacționează și să furnizeze o structură a vieții de zi cu zi. Mai mult, așa cum argumentează Ostrom (2005, p. 5), dincolo de imensa diversitate a instituțiilor care reglementează interacțiunile dintre oameni în piețe, în structuri ierarhice (organizații publice sau private), în familii, sport, parlamente, alegeri și în alte situații, este posibil să identificăm componente universale subiacente tuturor acestor instituții, care sunt folosite în producerea tuturor situațiilor structurate în acest fel.

Voi asuma că același lucru se petrece și atunci când ne aplecăm asupra societății românești – una (doar una) dintre nenumăratele societăți ale căror istorii încercăm să le înțelegem. Cu alte cuvinte, asum că societatea românească nu este altfel decât altele. Desigur, aici funcționează adesea alte instituții decât cele pe care le putem întâlni în alte locuri și în alte timpuri, dar și instituțiile existente în societatea românească pot fi studiate cu aceleași instrumente teoretice pe care le folosim și în cazul altor societăți. În acest sens, nu există un excepționalism românesc. Această idee nu e pentru mine doar o supoziție teoretică. Este și un îndemn metodologic : să încercăm să înțelegem ce s-a întâmplat și ce se întâmplă în societatea românească punând-o în rând cu multe alte societăți care au existat sau care există pe undeva pe pământ, făcând deci apel la aceleași instrumente teoretice.

## 1.2. Competiție și acțiune colectivă

Voi începe cu două susțineri care în capitolele următoare vor fi întoarse pe toate fețele. Formulate succint, ele arată astfel :

- În multe societăți există un deficit ridicat de acțiune colectivă : o lipsă a capacității de cooperare efectivă pentru a produce bunuri colective.
- În astfel de societăți, instituțiile sociale predominante se caracterizează prin respingerea competiției și crearea de stimulente pentru a se sustrage acesteia. Trăsătura lor definitorie e fuga de competiție.



În cele două susțineri sunt centrale două concepte : competiția și cooperarea. Cooperarea este unul dintre cele mai importante instrumente pe care oamenii le-au pus la lucru pentru a face față acelor situații în care interesele lor intră în coliziune, sunt concurente. Mai mult, chiar competiția este uneori rezultatul unei cooperări, care a avut ca rezultat stabilirea regulilor în care ea se desfășoară. (Piața, de exemplu, ca loc paradigmatic al competiției, este un set de instituții, un rezultat al unui efort cooperativ de stabilire a regulilor conform cărora se desfășoară schimburile.) Uneori, societățile nu au reușit să producă instrumente potrivite pentru a realiza cooperarea socială sau cel puțin nu au reușit ca situațiile de cooperare să predomină. Chiar dacă membrii ei au interese comune, adesea cunoscute ca atare de ei, aceștia nu au avut capacitatea de a dezvolta soluții pentru a face față situațiilor în care e nevoie de acțiune colectivă.

Societățile în care predomină instituții cu caracter anticompetitiv au fost și încă sunt regula. În cadrul lor, instituțiile stimulează în mod copleșitor

comportamentele care promovează mai degrabă activitatea redistributivă decât activitatea productivă, care creează mai curând monopoluri decât condiții de competiție, care restrâng și nu extind oportunitățile. Doar rar ele dau naștere investițiilor în educație, prin care crește productivitatea. Instituțiile care se dezvoltă în acest cadru instituțional vor deveni mai eficiente – dar eficiente în sensul că vor face ca societatea să fie și mai puțin productivă, iar structura instituțională de bază va tinde și mai puțin către activitatea productivă (North, 1990, p. 9).

Societatea românească este una dintre cele în care evoluțiile descrise de North nu au fost blocate. Dimpotrivă: cel puțin în perioada modernă (la care mă voi referi cu precădere), aranjamentele instituționale caracterizate prin evitarea competiției și a concurenței au predominat. Membrii celor mai influente grupuri de interese care au existat de-a lungul timpului au preferat și au stimulat apariția și menținerea unor instituții care le permiteau să se sustragă, să se eschiveze, să evite să interacționeze atât între ei, cât și cu alții pe o arenă concurențială. Și-au construit nișe proprii, au accesat separat resurse (nu de puține ori o parte copleșitor de mare din resursele societății), evitând astfel să se întâlnească cu alți actori într-un spațiu comun<sup>4</sup>.

*Istoria societății românești este istoria fugii neconținute de competiție.* Sunt multe exemplele care pot susține această teză. Așa cum voi argumenta în capitolul următor, satul tradițional românesc, de tip devălmaș, a fost construit pe premise care făceau competiția vidă de conținut (dar care, în condițiile standard în care a funcționat, a avut un caracter adaptativ). Statul modern român a creat multiple mecanisme prin care competiția a fost inhibată. În capitolul 3 voi discuta cea mai interesantă propunere de reorganizare socială elaborată de un autor român: corporatismul pur și integral al lui M. Manoilescu. Schema corporatistă este de fapt una în care competiția este înlocuită cu monopolul, concurența cu licențierea specială din partea statului etc. – în care fiecare și-a creat propriul spațiu autarhic, distinct și segregat de alte spații existente. În capitolul 4 voi analiza pe larg mecanismele prin care în societatea românească elitele au promovat instituții „extractive”<sup>5</sup> anticompetiționale, atât în perioada presocialistă, cât și în cea socialistă și, nu mai puțin, în cea a ultimului sfert de secol.

Dar miza argumentului meu nu e doar aceea de a produce exemple. Este nevoie și de altceva: să înțelegem de ce instituțiile sociale care predomină într-o societate sunt configurate într-un anumit mod. Explicația, de bună seamă, nu este simplă. Dar o parte importantă a ei este legată, cred, de o carență structurală pe care o întâlnim într-o societate: o capacitate redusă de a face față problemelor de acțiune colectivă.

Lipsa de cooperare, departe de a fi o situație care trebuie explicată, pare să fie starea naturală, neproblematică în care se află un grup de oameni, chiar dacă ei au interese comune<sup>6</sup>. La o asemenea concluzie au condus la mijlocul secolului trecut cercetări venite din direcții diferite (dilemele sociale, tragedia bunurilor comune, logica acțiunii colective). Iată ca exemplu aprecierea pe care o dă Oliver contribuțiilor lui Olson, îndeosebi celor din cartea *Logica acțiunii colective* (Olson, 1965):

Nu putem să supraestimăm importanța argumentului lui Olson în istoria științelor sociale. Înainte de Olson, cercetătorii din aceste științe presupuneau în mod tipic că oamenii vor acționa instinctiv sau natural pe baza intereselor comune și ceea ce trebuie explicat este faptul că ei nu acționează. Explicațiile au luat în mod tipic două forme. Într-una, legătura dintre interes și acțiune era considerată atât de automată, încât inacțiunea însăși era luată ca dovadă că în acea situație nu există un interes comun.

În cealaltă, inacțiunea era explicată în termenii „apatiei” individuale (care, desigur, era indicată de eșecul de a acționa) sau în termenii unui deficit comun (de organizare, de solidaritate, de educație sau de resurse) care îi împiedica pe oameni să acționeze conform cu interesele lor.

După Olson, cei mai mulți cercetători din științele sociale tratează acțiunea colectivă ca fiind problematică. Adică ei presupun că *inacțiunea* colectivă este naturală, chiar dacă există interese comune, și că acțiunea colectivă este cea care are nevoie de explicație<sup>7</sup> (Oliver, 1993, pp. 273-274).

Căci există în toate societățile exemple de situații în care membrii diferitelor grupuri sociale au reușit să colaboreze între ei pentru a-și atinge scopurile, producând deci soluții la problemele de acțiune colectivă cu care s-au întâlnit<sup>8</sup>. Cum se explică apariția și menținerea acestor soluții colective? Ce trebuie să se întâmple pentru ca oamenii să acționeze în mod colectiv? În ce condiții așa ceva a fost stimulat? Răspunsurile la astfel de întrebări ne ajută nu doar să înțelegem istoria unor reușite – de exemplu, istoria creșterii lumii occidentale în general și, îndeosebi, istoria modernității europene (euroatlantice) –, ci și istoria eșecurilor din multe alte societăți.

În particular, este crucial să investigăm trăsăturile structurale ale evoluției societății românești pentru a vedea ce tipuri de soluții la problemele de acțiune colectivă au facilitat ele: de ce au fost preferate anumite soluții și au fost descurajate altele; de ce, îndeosebi, nu a fost stimulată formarea de comportamente eficiente prin care să crească bunurile sociale (private și colective); de ce, dimpotrivă, penuria de bunuri – cu care se confruntă orice societate (și care în mod normal dă naștere competiției pentru accesarea lor) – a fost convertită într-o falsă abundență prin crearea de nișe monopoliste și exploatarea acerbă de către elite a resurselor; de ce penuria nu impulsionează crearea de noi bunuri, ci un efort de a consuma mai puțin, de părăsire a scenei.

Cu alte cuvinte, problema teoretică pe care o întâlnim este aceea de a defini mecanismele care pot produce cooperare, acțiune colectivă. Răspunsul pe care îl voi dezvolta în cele ce urmează este că cele mai importante astfel de mecanisme sunt instituționale. Instituții potrivite stimulează comportamentele specifice dorite.

Acesta este punctul de pornire pentru a argumenta teza centrală, că în societatea românească instituțiile predominante au fost cel mai adesea instituții care au anulat competiția, au produs stimulente mai degrabă pentru a redistribui decât pentru a produce, au favorizat mai



curând *status quo*-ul decât ceea ce e nou. Odată instalate, instituțiile anticoncurențiale au devenit tot mai reziliente și au definit și mai profund evoluțiile sociale. Istoria contează.

Aș vrea să accentuez aici o trăsătură a demersului urmat în această carte. (Chiar dacă uneori distincția pe care o formulez nu va apărea de fiecare dată foarte explicit, rog cititorul să o țină mereu în minte.) Cercetarea modului în care se comportă actorii atunci când sunt puși într-o situație pe care o putem caracteriza ca o dilemă socială se poate face, cu instrumentele analizei instituționale, utilizând două cadre teoretice foarte diferite. Primul – cel standard – constă în a determina ce aranjamente instituționale sunt produse și aplicate. De pildă, dacă acestea pot fi caracterizate ca liberale (instituțiile se bazează pe producerea de drepturi de proprietate și pe stimularea agenților să interacționeze pe piețe), ca hobbesiene (instituțiile prezumă existența unui actor extern, capabil să modifice structura de stimulente existente și să promoveze astfel comportamente noi) sau ca locale (membrii grupului construiesc ei înșiși, conform unor principii configuratoare, aranjamentele instituționale)<sup>9</sup>. Când mă voi referi la „fuga de competiție” nu voi avea însă în minte un cadru teoretic de acest fel pentru a cerceta comportamentul actorilor. Mă voi sprijini pe un altul : acesta constă în a indica modalități de a construi instituții – de ordinul al doilea – care să acționeze asupra structurii instituționale deja existente (care, apărute ca răspuns la existența dilemelor sociale, se caracterizează prin aceea că includ mecanisme prin care competiția este evitată).

Potrivit primului cadru teoretic de a cerceta comportamentele actorilor aflați în situații de tipul dilemelor sociale, întrebările de studiu centrale sunt : în ce fel poate fi stimulată cooperarea dintre actori ? Cum pot fi promovate soluții care să stimuleze actorii să se comporte astfel încât echilibrul la care se ajunge să fie mai înalt, mai puțin aproape de linia de supraviețuire ?

Cel de-al doilea cadru teoretic (metainstituțional) se centrează pe cu totul alte direcții, iar întrebarea de cercetare are o altă configurare : dat fiind un cadru instituțional al fugii de competiție, în ce fel poate fi promovată acțiunea colectivă, cooperarea ? (În forme particulare, voi întreba : pot instituțiile obștii devălmașe să facă față provocărilor pieței și statului modern ? Poate o înțelegere organică a societății să ofere instrumente eficiente pentru promovarea cooperării sociale ?

Cum pot fi înlocuite instituțiile extractive din societate cu unele incluzive? Cele ale „fondului” cu cele ale „formeii” ?<sup>10)</sup>

Evident, nu este o întâmplare felul în care am formulat teza centrală a acestei cărți: *Istoria societății românești este istoria fugii neconținute de competiție*. Așa cum voi arăta pe larg mai jos, una dintre opțiunile teoretice fundamentale ale abordării mele este aceea că în orice societate conflictul social are un rol crucial: structurile instituționale ale unei societăți, evoluția acestora sunt expresii ale felului în care se configurează și se schimbă raporturile dintre interesele divergente ale grupurilor sociale din societate.

De aceea formularea pe care am preferat-o este menită să amintească de o alta, celebră: „Istoria tuturor societăților de până azi este istoria luptelor de clasă. Omul liber și sclavul, patricianul și plebeul, nobilul și iobagul, meșterul și calfa, într-un cuvânt asupritorii și asupriții se aflau într-un permanent antagonism, duceau o luptă neîntreruptă, când ascunsă, când fățișă, o luptă care de fiecare dată se sfârșea printr-o prefacere revoluționară a întregii societăți sau prin pieirea claselor aflate în luptă” – așa decretau Marx și Engels în *Manifestul Partidului Comunist* (1958, p. 466).

Variante ale acestei formule au fost destule și uneori foarte influente. În capitolul 4 o voi discuta pe larg pe următoarea: istoria societăților omenești este istoria luptelor dintre elite și mase, între cei mulți și cei puțini (Acemoglu, Robinson: 2006b; 2012).

Fuga de competiție este și ea o strategie de a face față conflictelor sociale. Este o soluție instituțională de evitare, de ocolire a problemei. Nu este optimă, însă exprimă un echilibru adesea admis ca satisfăcător. Are capacitatea de a rezista, ba chiar de a se întări atunci când împrejurările devin nefavorabile. Dar, voi accentua, nu este o soluție de succes.

*O lămurire.* Aș vrea de pe acum să înlătur o obiecție care vine imediat în minte unui cititor cu o pregătire economică sau din știința politică: anume, se poate imputa că încercarea de a construi monopoluri, evitarea competiției etc. sunt caracteristici standard ale proceselor de căutare de rente (*rent-seeking*). Ca urmare, instituțiile fugii de competiție nu sunt altceva decât exemple de instituții prin care diferite grupuri din societate urmăresc să obțină rente. (Pentru a nu produce confuzie, menționez că expresia „căutare de rente” se referă

la acțiunile agenților de a-și spori averea sau partea din averea socială nu prin activități productive, de creare a unor bunuri noi, ci prin manipularea mediului social și politic.) Exemplele cele mai cunoscute și mai interesante de societăți de căutare de rente sunt mercantilismul clasic, societățile socialiste sau „capitalismul de stat”<sup>11</sup> (Aligică, Tarko : 2014). În aceste structuri instituționale, politica este folosită de elite predominant ca instrument pentru a obține mai multă avere.

Chiar dacă unele dintre instituțiile fugii de competiție pot fi înțelese ca forme de căutare de rente, ele nu sunt doar atât ; și, invers, nu toate sunt așa ceva. Prin fuga de competiție am în vedere în primul rând modul în care se construiesc în societate aranjamente instituționale globale (uneori benefice nu numai elitelor) care definesc o societate ca întreg. Ea nu privește doar un mod de utilizare a politicului, ci în general rolul instituțiilor economice și politice în definirea stimulentei de comportament care sunt oferite actorilor din societate.

### 1.3. Rezumatul cărții

Alături de această introducere, volumul include patru capitole<sup>12</sup>. Argumentele prezentate în cadrul lor se bazează pe teoria neoinstituțională, cu ajutorul căreia am încercat să cercetez societatea românească, atât istoria, cât mai cu seamă starea ei actuală.

#### 1.3.1. *Acțiune colectivă și aranjamente instituționale locale*

Dacă încercăm să detectăm răspunsuri efective la problemele de acțiune colectivă, e natural să ne îndreptăm dintru început spre lumea satului românesc. Vreme de veacuri, comunitățile rurale s-au întâlnit cu aceleași situații în care chiar supraviețuirea membrilor lor depindea de capacitatea de a coordona activitățile acestora, de a face reală cooperarea. În știința politică a ultimelor trei decenii s-a argumentat din varii direcții – cu o deosebită forță de Școala de la Bloomington (de la Indiana University, edificată de Vincent și Elinor Ostrom<sup>13</sup>) – că

mici comunități, precum cele care constituie satele, au fost în stare să construiască singure soluții de durată, care au funcționat eficient. Nu a fost nevoie să facă apel la intervenția statului – dimpotrivă, lucrurile au mers adesea mai bine în absența acestuia – și nici la mecanisme de coordonare orizontală, precum piețele. Cum astfel de povești de succes au fost identificate în foarte multe părți ale lumii, atât în Europa, cât și în Africa sau Asia, nu poate fi surprinzătoare ideea de a găsi și la noi cazuri de acest fel.

Exemplul cel mai direct este cel al satului devălmaș : studiat de școala lui Gusti și într-o manieră clasică de H.H. Stahl, el oferă indicii puternice privind existența unor aranjamente instituționale specifice, prin care aceste comunități au gestionat bunuri comune tradiționale, precum pădurile, pășunile, iazurile, fiecare cu un rol crucial pentru viața oamenilor. Obștea sătească – organul de conducere al satului devălmaș – a produs și a asigurat bunuri publice esențiale, precum ordinea în sat, siguranța locuitorilor acestuia. Traiul în comunitățile rurale, în sate, de-a lungul multor generații, a pus în fața membrilor acestora ispite și dileme fundamentale. Cum să exploateze aceste bunuri? Cum să monitorizeze comportamentul membrilor comunității pentru ca fiecare să contribuie la furnizarea bunurilor și să nu provoace degradarea sau distrugerea lor? Cercetând situații de acest fel, am putea să construim o primă înțelegere a nivelului cooperării sociale și a tipului de soluții formulate. Căci avem a face cu comunități aflate în permanență la limita supraviețuirii, în care riscurile aflate peste tot în jur nu sunt favorabile unei cooperări recurente și extinse.

În capitolul 2 voi discuta, pornind de la expunerea lui Stahl, aranjamentele instituționale specifice satului devălmaș românesc. Pe scurt, voi argumenta că aceste aranjamente reprezintă într-adevăr forme evaluate de cooperare socială (sunt evaluate în sensul că au ajuns să fie codificate în instituții care au atras consensul membrilor comunității). Dar în foarte multe cazuri instituțiile nu sunt și optime. Pe de o parte, ele asigură bunurile colective, dar într-o cantitate (și calitate) nu foarte înaltă : le furnizează la un nivel acceptabil, dar nu la cel mai bun posibil. Aceste instituții nu asigură performanța economică, o dezvoltare economică pe termen lung. Pe de altă parte, sunt puțin reziliente : dacă apar presiuni externe puternice, ele au o capacitate mică de a-și menține stabilitatea. Acest lucru s-a întâmplat și cu obștea sătească. Secolul al XIX-lea – când instituțiile pieței și,



de asemenea, structurile statului au devenit mai agresive – a fost și secolul în care aranjamentele instituționale devălmașe tradiționale practic au intrat în colaps.

Care au fost trăsăturile aranjamentelor instituționale devălmașe care le-au împiedicat să se păstreze și să ofere în continuare soluția de preferat pentru problemele de acțiune colectivă ale comunităților sătești? Argumentul principal pe care îl voi dezvolta în capitolul 2 este că ele au fost croite pe asumția că acțiunile actorilor nu sunt constrânse esențial de penuria de resurse. Când E. Ostrom dezvoltă teoria sa că micile comunitățile reușesc să realizeze o guvernare eficientă a resurselor lor comune, ea pleacă de la premisa că aceste resurse sunt deja deficitare : în situațiile în care un grup de fermieri edifică mecanisme instituționale pentru a utiliza în comun apa dintr-un râu care curge pe lângă fermele lor, se presupune că apa e disponibilă într-o cantitate insuficientă și deci că în absența cooperării dintre ei distribuția apei ar fi sau inechitabilă, sau greu de realizat (căci niciunul dintre fermieri nu ar putea singur să construiască sistemul de irigații necesar). Proba unui aranjament instituțional de utilizare a unei resurse comune este tocmai modul în care acesta reușește să funcționeze (și să rămână stabil) atunci când penuria ajunge să fie efectivă. Or, obștea nu s-a construit pe principiul gestionării penuriei, ci, dimpotrivă, pe principiul unei relative abundențe a resurselor, al posibilității de a evita sau de a nu induce concurență între membrii ei. Iar acestei baze i s-a adăugat un mecanism conservator și foarte simplu de a produce decizii colective. Repeziciunea cu care s-au produs schimbările economice și politice începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea a făcut ca adaptările instituționale să nu poată fi decât circumstanțiale, nu și de profunzime.

Astfel de aranjamente instituționale nu au reușit să asigure un nivel de cooperare ridicat în societatea românească. În general, ele preferă soluții individuale și statice : inhibă apariția ori răspândirea unor tipuri alternative de comportament.

Instituțiile care funcționează într-o societate modifică radical comportamentele oamenilor : unele nu mai sunt admise, iar alte tipare de comportament devin predominante<sup>14</sup>. Oamenii reacționează rațional în situațiile cu care se confruntă. Dar felul în care ei se comportă e constrâns și stimulat de felul în care sunt configurate instituțiile din societate. Constantin Dobrogeanu-Gherea, dintre autorii români, a formulat explicit această concluzie. El a comparat două tipuri diferite

de aranjamente instituționale. În țările occidentale există drepturi de proprietate clare asupra pământului, iar țăranul știe că astfel se naște o stabilitate instituțională pe termen lung, de-a lungul mai multor generații :

Această legătură între pământ și țăran produce, pe de o parte, interesul elementar, foarte limpede și lămurit, de a face pământului toate îmbunătățirile – îngrășare, irigare etc. –, iară pe de altă parte produce calitățile necesare în om pentru facerea acestor îmbunătățiri : sobrietate, economie, prevedere, tenacitate, continuitate în muncă ș.a.m.d. (Dobrogeanu-Gherea : 1977, p. 100).

În România exista însă un aranjament instituțional diferit (cel al neoiovăgiei). Acesta promova, după cum arată Gherea, cu totul alte stimulente pentru comportament. Drepturile de proprietate nu garantau țăranului controlul asupra proprietății sale, iar instituțiile nu produceau ordine, previzibilitate, între altele și pentru că nu erau înțelese. Mai mult, chiar și munca țăranului era ferm controlată și semigratuită. Ca urmare, țăranului, „[ș]tiind că, orice ar face, tot în mizerie va trăi, îi dispăre orice imbold de luptă pentru îmbunătățirea sorții, se dezvoltă într-însul indolența”<sup>\*</sup> (Dobrogeanu-Gherea : 1977, p. 106).

Fiecare tip de aranjamente instituționale promovează sau, dimpotrivă, inhibă cooperarea dintre oameni și de aceea are un rol important în selectarea răspunsului lor în situațiile în care au în față o problemă

---

\* Voi discuta mai pe larg această chestiune în capitolul următor. Dobrogeanu-Gherea (1977, p. 105) citează în același sens din R. Rosetti, *Pentru ce s'au răsculat țaranii* :

Dacă nu se poate tăgădui că țăranul român din Regat este un element economic slab, mai adesea nesilitor, neubitor de muncă, neștiind a strânge și a aduna, nu este mai puțin adevărat că împrejurările politice în cari s'a dezvoltat țărănimea noastră au fost cu deosebire prielnice dezvoltării acelor cusururi (Rosetti : 1907, p. 35).

Lucrurile, zice Rosetti, ajung până acolo încât oamenii dezvoltă două morale, tipare de comportament diferite față de membrii unor grupuri diferite de oameni :

A înșela pe boier pentru a ieși din încurcătură nu-i păcat, ci fapt legiuit. În sat sunt două morale : una față de ceilalți oameni cu cari trebuie să te porți cinstit, iar alta față de boier, care îți permite să-ți aperi interesul prin orice mijloc (1907, p. 37).

de acțiune colectivă. Or, instituțiile tradiționale românești nu par să fi furnizat acele stimulente care să îi premieze nu pe defectori, ci pe cei care cooperau.

### 1.3.2. *Soluția organicistă*

Dacă instituțiile tradiționale nu au avut succes în a produce rezultate eficiente în sens economic<sup>15</sup>, nici statul – sau măcar instituțiile formale promovate de acesta – nu a avut un prestigiu suficient pentru a fi considerat capabil să ofere o alternativă acceptabilă. („Forme fără fond” : această acuză conservatoare indica neîncrederea că soluția pentru a produce o sinergie a grupurilor sociale stă în oferta propusă de stat<sup>16</sup>.) Există un deficit puternic de cooperare, iar bunurile colective se produc în cantități insuficiente, dacă, în general, se produc.

Dar lucrurile nu pot rămâne astfel. Într-o lume precum cea de la sfârșitul secolului al XIX-lea și mai cu seamă după Primul Război Mondial, competiția globală s-a accentuat, iar societățile s-au confruntat cu problema dezvoltării economice și, de asemenea, politice, pe fondul unor schimbări sociale uriașe. În această situație, ce tip de aranjamente instituționale ar fi putut, pe de o parte, să asigure dezvoltarea unei societăți și, pe de altă parte, ar fi fost chiar practicabil, ar fi fost la îndemână? Nu doar în România, ci în multe alte țări o astfel de alternativă, considerată extrem de atractivă, a fost cea organicistă.

Premisa simplă de la care se pleacă în această abordare este aceea că națiunea, poporul reprezintă nucleul care poate genera efectiv și legitim declanșarea energiilor convergente ale membrilor unei societăți, pentru a coopera și a crea astfel instrumentele de dezvoltare economică și politică. Pe asumția că națiunea sau poporul sunt izvor de normativitate și, totodată, de acțiune colectivă efectivă se pot apoi identifica obiective, dar și mijloacele de a le atinge. Românii, au admis nu puțini autori, au fost prea mult timp incapabili să intre în istorie ; dar, se adăuga imediat, forța națiunii – uneori acționând ca un suflet sau geniu colectiv – e suficientă pentru a schimba în întregime circumstanțele în care oamenii vor putea acționa. Dacă plecăm de la națiune, acum există scopuri clare ; pentru fiecare grup social există posibilitatea de a detecta rolul sau funcția pe care o are acesta în ansamblul națiunii ; există statul național, ca instrument

care pune în mișcare toți actorii din societate. Rezumând, apelul la națiune a apărut ca soluție la problema realizării acțiunii colective : națiunea legitimează și promovează cooperarea și stabilește cadrul în care acțiunea membrilor societății va conduce la performanța (economică, politică etc.) dorită.

Am formulat aici, simplificator și nu foarte riguros, opțiunea – extrem de seducătoare acum o sută de ani – de depășire a stării în care instituțiile (fie ele vechi sau noi) se dovedeau incapabile să promoveze comportamente conforme cu „imperativele epocii”, așa cum scria apăsător M. Manoilescu.

Capitolul 3 se axează tocmai pe lucrările sale (și îndeosebi pe celebrul său volum *Secolul corporatismului*) pentru a analiza și a evalua această opțiune organicistă : aceea de a identifica într-o entitate colectivă, supraindividuală, de felul națiunii sau poporului, temeiurile generatoare ale acțiunii cooperante eficiente a membrilor societății.

Strategia teoretică a lui Manoilescu poate fi rezumată astfel. Mai întâi, el admite că formele existente de agregare din societăți precum cea românească – îndeosebi formele sociale de agregare orizontală de tipul claselor sociale – nu reușesc să ofere motivații eficiente, să mobilizeze pentru a produce dezvoltarea economică. De aceea, în al doilea rând, el caută – având în vedere circumstanțele noi ale perioadei care începuse imediat după Primul Război Mondial – alte forme agregative. Răspunsul său se îndreaptă spre formele verticale, ierarhice de agregare a intereselor membrilor societății. Acestea, susține el, au două virtuți : sunt capabile atât să pună împreună, dar și să catalizeze acțiunea. Ca mulți alți cercetători, Manoilescu se îndreaptă spre formele de organizare profesională (unul dintre autorii pe care, în mod corect, îi are în vedere este E. Durkheim). Generalizând, Manoilescu identifică drept soluție „corporația”.

Corporația este o organizație colectivă și publică compusă din totalitatea persoanelor (fizice și juridice) care îndeplinesc împreună aceeași funcție națională și care au ca scop asigurarea exercitării acestei funcții în interesul suprem al națiunii, prin reguli de drept impuse cel puțin membrilor săi (Manoilescu : 1934a, p. 176).

Într-o corporație economică (dintr-o anumită industrie, de pildă) intră împreună muncitori, ingineri și patroni. Îi desparte, desigur, situația socială. Dar această caracteristică pălește față de ceea ce îi leagă : după Manoilescu, ei sunt uniți prin aceea că fiecare corporație



are o funcție, definită în raport cu ceea ce el numește un „interes suprem”, al națiunii. În cadrul corporației, fiecare membru are rostul său, subordonat celui al corporației înseși.

Al treilea pas al strategiei teoretice a lui Manoilescu este acela de a identifica trăsăturile unui cadru instituțional general care să definească o organizare corporatistă a societății, o nouă formă de aranjament instituțional constituțional. Numele pe care îl propune în acest sens e cel de „corporatism integral și pur”. Este integral, întrucât corporațiile organizează toate domeniile sociale ; și este pur, întrucât în această organizare corporațiile sunt singura sursă a puterii politice : parlamentul devine corporativ, iar partidele – ca forme de reprezentare a intereselor – rămân cu un rol cel mult marginal.

Corporatismul integral și pur al lui Manoilescu are ca premisă admiterea rolului fundațional al națiunii : de aici se trage forța și de aici derivă capacitatea fiecărei corporații de a produce acțiune colectivă. Pe de altă parte, să notăm că ideea corporatistă face casă bună cu evitarea concurenței. Căci fiecare corporație<sup>17</sup> are cel puțin două trăsături care converg spre o astfel de consecință. Mai întâi, fiecare corporație se definește în raport cu o funcție „națională” : corporații diferite îndeplinesc funcții diferite. Ceea ce înseamnă că ele sunt necompetitive, fiecare se așază în propria ei nișă. (Această caracteristică a corporațiilor rămâne valabilă și dacă – așa cum se întâmplă în abordările neocorporatiste, dezvoltate în ultima parte a secolului XX – aranjamentele instituționale corporatiste dintr-o țară nu mai sunt legitimate în raport cu ideea de națiune.) În al doilea rând, corporațiile sunt într-un sens sau altul recunoscute și li se recunoaște de către stat monopolul de acțiune într-un anumit domeniu<sup>18</sup>. Corporatismul este și el o manifestare a fugii de competiție.

Am atins deja o chestiune semnificativă privind modul în care funcționează un aranjament instituțional corporatist. Cel propus de Manoilescu are ca fundament interesele supreme ale națiunii. Dar, voi accentua, el poate fi întemeiat teoretic și altfel, fără a face apel la ideea de națiune și la cea de îndeplinire a unei funcții naționale. În capitolul 3 voi discuta pe larg alte două abordări teoretice : cea neocorporatistă și cea bazată pe conceptul de coalitie de redistribuție a lui M. Olson (1999).

Amândouă conduc către consecința că aranjamentele instituționale care se dezvoltă în timp într-o societate, fie simplă, fie complexă și avansată, tind să inhibe cooperarea largă a membrilor societății și să

elimine competiția prin construirea de monopoluri. Aceste aranjamente instituționale sunt tot mai mult redistributive și tot mai puțin productive. Ca urmare, competiția liberă și democrația nu sunt rezultate previzibile și frecvente ale evoluției sociale, ci mai curând excepții întâmplătoare. Însă tocmai de aceea e și mai important să încercăm să vedem în ce circumstanțe (economice și politice) ar fi posibil să ne întâlnim cu tranziții spre aranjamente instituționale de acest tip.

### 1.3.3. *Elite și instituții (politice și economice)*

Este totuși posibil să existe aranjamente instituționale așezate, capabile să promoveze dezvoltarea? În ce condiții se poate întâmpla aceasta? În capitolul 4 – cel mai extins dintre toate – voi aborda această chestiune. Punctul meu de plecare va fi cartea recent apărută a lui L. Vlăsceanu și M.G. Hâncean, *Modernitatea românească*.

Am putea distinge cel puțin trei mari tipuri de răspunsuri, definite în funcție de factorii pe care îi considerăm responsabili de producerea rezultatelor majore din societate (Acemoglu, Johnson, Robinson: 2005b). Un răspuns este ipoteza că factorul determinant constă în condițiile materiale în care funcționează societatea; într-o formă concentrată, această ipoteză se apleacă asupra condițiilor geografice ale societății. Al doilea răspuns asumă că factorul determinant, care dă seama nu numai de felul în care este o societate, ci și de existența imensei diversități în privința organizării sociale, în spațiu și timp, a societăților omenești, este indicat de factori culturali. Potrivit acesteia, organizarea vieții spirituale, cultura specifică unei societăți sunt cele care explică felul în care societatea funcționează ca întreg, instituțiile ei majore și, ca urmare, nivelul de dezvoltare economică și politică.

Voi discuta pe larg cele două ipoteze, nu atât într-un mod abstract, cât mai mult cu referire la încercările făcute în spațiul nostru intelectual de formulare și de dezvoltare a lor. Nu de puține ori voi propune interpretări diferite de cele (cu care suntem obișnuiți) ale susținerilor unor autori români<sup>19</sup>.

Al treilea răspuns este cel (neo)instituțional. Repet, el se bazează pe ideea că grupurile de oameni au interese diferite, sunt în competiție pentru obținerea unor bunuri deficitare, iar atingerea unor rezultate eficiente depinde de capacitatea lor de a găsi mijloace de rezolvare

a problemelor de coordonare în realizarea acțiunii colective. Instituțiile\* fundamentale create și care funcționează într-o societate sunt economice: altfel spus, acestea definesc tipurile de acțiuni admise pentru producerea și distribuirea bunurilor din societate. Dar în societate apar și instituții de ordinul doi: cele politice. Instituțiile politice gestionează situațiile în care actorii sociali intră în conflict (în care ei au interese și preferințe diferite). E necesar atunci să se aleagă între aranjamente instituționale economice diferite, care produc distribuții diferite ale bunurilor. Instituțiile politice constau în proceduri de alegere socială, îndeosebi de alegere între instituțiile economice.

Instituțiile politice și economice stimulează anumite rezultate, mai eficiente sau mai puțin eficiente în societate. Pentru a face mai ușor de manevrat această idee, în cele ce urmează voi face apel la distincția dintre instituțiile incluzive și instituțiile extractive, făcută celebră de Acemoglu și Robinson (2012, cap. 3). Instituțiile incluzive sunt instituții ale proprietății private și ale statului de drept; acolo unde ele există, serviciile publice sunt produse și furnizate la un nivel ridicat și este încurajată participarea tuturor oamenilor în activitățile economice. Instituțiile extractive încorporează trăsături opuse: ele constau în mecanisme de a extrage venitul și averea de la o parte a societății – de la cei mulți – și a le îndrepta în beneficiul altelei – cei puțini sau „elita”.

Cum într-o societate există grupuri diferite de oameni, cu interese diferite – dar și cu resurse diferite, determinate de capacitatea lor de a-și apropria bunurile din societate –, implementarea în cadrul ei a unor instituții (incluzive sau extractive) va depinde nu doar de eficiența lor, ci în mod esențial de instituțiile politice din societate, de jocul politic, în cadrul deja existent, al grupurilor sociale. Echilibrul instituțional, atât cel politic, cât și cel economic, la care se ajunge e determinat așadar de distribuția puterii în societate.

Elitele sunt grupurile de oameni care au puterea în societate: au deci capacitatea de a impune instituțiile economice predominante și modul de redistribuire a bunurilor. Supoziția că elitele își vor urma întotdeauna interesele este aici fundamentală. Din ea decurge imediat că elitele vor prefera instituții extractive. Mai mult, se vor opune în

---

\* Așa cum voi sublinia în multe rânduri, sunt atât formale, cât și informale (de exemplu, obiceiuri sau „practici”).

general schimbării acestora, fiindcă astfel ar apărea costuri importante pentru ele, chiar pierderea puterii, sau rente mai mici. Dar elitele, oricât de mult ar dori, nu dețin întreaga putere în societate. Conflictul social – manifest sau uneori ascuns ori doar latent – determină schimbări în echilibrul politic. Câteodată, acesta e doar un *modus vivendi*; dar el nu poate rezista mult, căci niciuna dintre părțile aflate în conflict nu are stimulente să-l păstreze. De aceea, schimbările reale, la care conflictul social duce adesea, sunt instituționale. Elitele pot, de exemplu, să prefere menținerea unor instituții extractive, fiindcă ele le asigură beneficiile cele mai mari. Dar dacă unele instituții incluzive le minimalizează costurile, elitele pot să le aleagă chiar pe acestea. Binele comun e promovat de elite numai dacă el coincide cu interesele lor.

Există și o altă consecință a acestui mod (teoretic) de a descrie situația. Dacă apare o schimbare instituțională, ea naște un nou raport de putere între grupurile sociale. De aceea, ele vor reîncepe negocierea instituțională. În particular, așa cum argumentează pe larg Vlăsceanu (2014), elitele vor încerca să dea înapoi: să elimine pe cât posibil pierderile rezultate din schimbare.

Am prezentat aici pe scurt cadrul teoretic în care voi lucra (elaborat în școala lui D. North și dezvoltat îndeosebi de Acemoglu și colaboratorii săi). Capitolul include multe analize în care pun în aplicare acest cadru teoretic, pe care uneori îl modific și îl adaptez. Deseori sunt paranteze peste paranteze, exemple care atrag alte exemple, încât firul demersului meu poate părea că se pierde în hățiș. Am încercat să păstrez însă coerența, revenind adesea cu insistență, de multe ori repetând ideile centrale. Un exemplu în acest sens este dat de nu puținele ocolișuri prin care am pregătit analiza „formelor fără fond”. E, cred, evident chiar din cele zise până acum că verdictul meu cu privire la acestea nu e deloc favorabil. Totuși, voi încerca să definesc „schema explicativă” a formelor fără fond pentru a da cât de cât un sens acestei teme recurente în cultura noastră.

Instituțiile – formale și informale – sunt fundamentale pentru a înțelege funcționarea societăților. Ipoteza neoinstituțională este coroborată puternic atât de analizele empirice, cât și de cele teoretice (uneori extrem de abstracte, când sunt realizate cu ajutorul unor modele econometrice sau din teoria jocurilor). Astăzi este dificil să o punem sub semnul întrebării, iar alternativele la ea sunt totuși prea puțin atractive.



\*

Am încheiat acest capitol introductiv în ultimele zile din noiembrie 2015. În acea lună, în spațiul public de la noi vocea cetățenilor exprimase o adâncă neîncredere în capacitatea partidelor politice de a realiza o guvernare bună a țării, de a impune ca instituțiile principale din societate (economice, politice, culturale) să funcționeze bine. Un nou guvern, de „tehnocrați”<sup>20</sup>, a fost instaurat, iar speranța s-a mutat pe ceea ce membrii acestuia vor reuși să facă.

Structura tipului de conceptualizare (fie ea doar implicită) a problemei cu care se confrunta în acele zile societatea românească și, de asemenea, a discuției publice care a prevalat este pilduitoare. S-a vorbit preponderent nu atât despre deficiențele partidelor politice ori ale aranjamentelor instituționale politice, cât mai mult despre nevoia de a schimba ori reforma „clasa politică”. Formulând altfel, rana pe care a fost pus degetul părea a consta în aceea că politicienii actuali nu sunt capabili să ofere soluțiile de care e nevoie. Probabil de aceea alții (pentru moment, tehnocrații, pe viitor, o nouă clasă politică – adică alți oameni, integri și totodată competenți) ar putea să producă soluțiile salvatoare.

O astfel de conceptualizare a problemei, oricât de pertinentă ar putea să pară, cred că este cu totul inadecvată. Soluția la o problemă socială nu rezidă într-un șir de acțiuni individuale<sup>21</sup>, nici măcar realizate de oameni onești și competenți<sup>22</sup> (care ar fi dispuși să își utilizeze resursele în acest scop). Soluția este instituțională : ea constă în aplicarea regulilor, normelor și organizațiilor care stimulează implicarea politică a oamenilor onești și competenți și care astfel constrâng comportamentele lor încât să minimalizeze<sup>23</sup> căutarea de rente sau corupția. Dacă rămân neschimbate, instituțiile vor tinde să cloneze modul în care se comportă actorii, oricare ar fi ei, oricât de tehnocrați sau nu ; de aceea, numai adoptarea de noi instituții ar putea să producă o schimbare sistematică a comportamentului actorilor (în particular, al membrilor „clasei politice”). Cumpătarea conștientă pe care o invoca spartanul Archidamus este rezultatul constrângător al funcționării unor reguli capabile să promoveze efecte eficiente.

#### 2.5.4. *Abundență și raritate*

*Economia abundenței.* Considerăm de obicei că societățile moderne sunt prospere, câtă vreme în cele primitive prevalează lipsurile : în acestea din urmă, obiectivul de atins nu este prosperitatea, ci supraviețuirea. Dintr-o perspectivă antropologică, unii autori au chestionat puternic această susținere, deoarece se iau drept „naturale” supoziții care, în fapt, ar fi mai curând culturale. Voi lua un singur exemplu în acest sens, formulat de M. Sahlins (1972). Teza lui principală este că societățile primitive de vânători-culegători<sup>69</sup> (precum în cazul unor triburi din Africa sau al aborigenilor din Australia) au fost în realitate societăți ale afluenței sau prosperității, în care bunurile (uneori cele fundamentale : hrană și apă, dar îndeosebi cele din „sfera nonsubzistenței”) erau accesibile într-o cantitate mai mult decât îndestulătoare.

Afirmația este, desigur, paradoxală. Sahlins o reconstruiește de aceea cu multă atenție. El pleacă de la observația că prosperitatea poate fi atinsă în două feluri : dorințele pot fi satisfăcute cu ușurință dacă fie produci mai mult, fie dorești mai puțin. Societățile moderne au ca premisă adâncă a însuși modului lor de a funcționa (atât de adâncă, încât nici nu mai este menționată) faptul că nevoile oamenilor sunt mari, dacă nu chiar nelimitate și că, prin urmare, a avea prosperitate înseamnă a produce mai mult, a dezvolta economia. Șt. Zeletin nota cu limpezime această asumție fundamentală a lumii moderne :

Weber socoate... că dorința de câștig nemărginit nu este o însușire specifică erei capitaliste ; o asemenea idee i se pare naivă. Privită în sine, această dorință este universală. Și el amintește aici, între altele, de Cortés și Pizzaro, jefuitorii spanioli ai Americii.

Dar se pare mai curând că este la mijloc o neînțelegere. În mod singuratec se înțelege că pofta de câștig a existat în orice timp ; dar ca însușire generală a întregii organizații sociale, deci ca *fenomen social*, ea nu se găsește decât de la nașterea capitalismului. Tendința de capitalizare infinită și în genere tendința spre infinit, eterna goană spre un țel ce nu se mai realizează niciodată, fiindcă odată realizat face să apară la orizont infinitul mai mare – acesta este un fenomen specific modern european și apare de la Renaștere, adică de la înfiriparea capitalismului. Asemenea alergare spre infinit... dă pecetea proprie civilizației noastre europene : ea alcătuiește deopotrivă gloria și mizeria acestei civilizații, punând-o în

izbitor contrast cu civilizația orientală, care e altoită pe bază agrară și de aceea are ca însușire specifică odihna, contemplația (Zeletin : 2006, p. 29n).

Or, consideră Sahlins, asumția că nevoile omenești sunt infinite și de aceea de neatins (1972, p. 39) este corectă doar dacă ne referim la anumite societăți, cele moderne. În acestea, penuria, lipsurile sunt creații specifice ale unui anumit aranjament instituțional :

Sistemul industrial de piață instituie penuria într-o modalitate niciodată egalată și într-un grad întâlnit niciunde altundeva. Acolo unde producția și distribuția decurg din felul în care se comportă prețurile și orice componentă a vieții depinde de faptul de a dobândi și de a cheltui, insuficiența mijloacelor materiale devine punctul de pornire explicit, calculabil al întregii activități economice (p. 4).

Penuria apare când alternativele aflate în fața membrilor societății se multiplică și când ele nu pot fi toate urmate : a alege o alternativă de comportament înseamnă, implicit, a nu putea să le accesezi pe celelalte, de unde sentimentul de deprivare.

Concluzia este deci că nu trebuie să presupunem că întotdeauna dorințele noastre sunt infinite, nelimitate. Și, mai departe, ajungem să conchidem că piața nu e o instituție ubicuă, mai mult, că nicio societate anterioară celei a epocii noastre, a modernității, nu a fost dominată de piețe. Această idee a fost făcută celebră de K. Polanyi (și este acceptată și dezvoltată de Sahlins).

Adam Smith sugera că diviziunea muncii în societate depindea de existența piețelor sau, cum formula el, de „tendința omului de a vinde, a face troc și de a schimba un lucru cu altul”. Această expresie a dat naștere mai târziu conceptului de om economic. Privind în urmă, se poate spune că nicio altă citire greșită a trecutului nu s-a dovedit mai profetică în ce privește viitorul... Sugestiile lui Adam Smith cu privire la psihologia economică a primilor oameni au fost la fel de false ca și cele ale lui Rousseau cu privire la psihologia politică a sălbaticului. Diviziunea muncii, un fenomen la fel de vechi ca și societatea, răsare din diferențele inerente unor fapte precum sexul, geografia sau înzestrările individuale ; iar presupusa tendință a omului de a vinde, a face troc și de a schimba un lucru cu altul este în întregime apocrifă (Polanyi : 1957, pp. 43-44).

Să notăm că argumente de același tip – piața nu a reglat relațiile între oameni în orice societate – au fost formulate și de unii autori

români. Unul dintre aceștia este L. Blaga<sup>70</sup>. În *Spațiul mioritic* el argumentează că în unele societăți, precum cea tradițională românească, nu interesul economic, ci alte tipuri de motivații (unele estetice, de exemplu) guvernează comportamentul oamenilor. Iată un fragment în acest sens :

Bogata viață țărănească de aiurea, din Olanda spre pildă, sau din Germania, stă mărturie, prin alte aspecte doar, pentru același primat indiscutabil al economicului. ...Țăranul român, ca să nu vorbim decât despre el, fiindu-ne cel mai apropiat, manifestă orientări care dezminț hotărât primatul intereselor economice, acel primat ce n-ar îngădui eflorescențele frumuseții decât ca o anexă sau ca un epifenomen. ...e bine să păstrăm, în ocolul atenției noastre, împrejurarea impresionantă că țăranul răsăritean nu uită nici în cea mai neagră sărăcie podoaba și pitorescul ca pervaz firesc al vieții<sup>71</sup> (Blaga : 1969b, p. 190).

Să revenim la Sahlins. După el, membrii societăților primitive ar trăi într-o lume caracterizată nu de lipsuri, ci, dimpotrivă, de abundență și deci viața lor ar fi una de afluență, de confort material și de prosperitate. Sahlins o citează pe Lorna Marshall, antropolog : ea arată că, deși în privința bunurilor ce țin de subzistență se poate mai curând vorbi despre suficiență<sup>72</sup>, în general membrii acestor societăți trăiesc „într-un fel de îndestulare materială”. Aceasta constă în faptul că resursele la care fac apel sunt exact cele existente din abundență în jurul lor (și de aceea nu fac subiectul unor restricții, cum este cazul unui gen de drepturi de proprietate) : lemn, trestie, oase (pentru arme și alte instrumente), materiale pentru funii, iarbă, blănuri etc. Mai mult, ca regulă, nici obținerea acestor resurse (extragerea lor din mediul natural) și nici prelucrarea lor nu cer un efort deosebit. Și, repet, accesul la aceste resurse este direct și neîngrădit<sup>73</sup>.

Am putea fi tentați să spunem că vânătorul este un „om neeconomic”. Cel puțin în ceea ce privește bunurile care nu sunt de subzistență, el este reversul caricaturii standard imortalizate în orice *Principii generale ale economiei*, pagina 1. Dorințele lui sunt puține, iar mijloacele lui relative sunt abundente. În consecință, este „comparativ liber de presiuni materiale”, nu are niciun „simț al posesiunii”, nu arată vreun „simț nedezvoltat al proprietății”, este „complet indiferent la orice presiuni materiale”, manifestă o „lipsă de interes” în dezvoltarea echipamentului lui tehnologic (p. 13).

Cum se vede, Sahlins derivă „omul neeconomic” – cu toate caracteristicile lui cunoscute (în primul rând, lipsa simțului proprietății) – din



condiția de abundență a mediului în care acesta trăiește. Argumentul lui Sahlins este însă opusul celui care va fi dezvoltat mai jos. Analizând aranjamente instituționale, precum satul devălmaș sau întreprinderea socialistă cu bugetul ei maleabil, voi arăta că abundența nu este atât de mult un dat natural, cât o construcție instituțională: ea este nu premisa, ci rezultatul adoptării și funcționării unor instituții care încearcă să asigure unor grupuri sociale resursele dorite prin ocolirea unor raporturi competitive în societate.

Există o consecință foarte generală a acestui mod de a privi lucrurile: sigur, e adevărat că instituțiile definesc comportamentul oamenilor dintr-o societate<sup>74</sup>, dar instituțiile nu sunt venite din cer, date nouă ca atare. Ele, așa cum voi argumenta, sunt echilibre în acțiunile oamenilor. Ceea ce înseamnă că un anumit comportament al acestora este presupus ca dat<sup>75</sup>. Eu voi admite că este vorba despre cel pe care în sens larg îl numim rațional. Acest comportament rațional se poate însă exprima în feluri diferite: în unele instituții, comportamentul rațional apare la prima vedere ca „neeconomic”, asemănător, de exemplu, cu felul în care Sahlins caracterizează oamenii societăților de vânători-culegători. Dar acești oameni se comportă așa numai fiindcă acționează sub anumite instituții. Alte instituții creează cu totul alt tip de stimulente de acțiune (în cazul în care avem a face cu instituții ale pieței, oamenii se comportă mult mai mult, direct, ca „raționali”), după cum instituții diferite creează structuri diferite în ceea ce privește modul în care resursele pot fi accesate: în unele cazuri, resursele apar ca abundente, în altele ca limitate. Cum am văzut, este posibil să se argumenteze că în societăți primitive structura sistemului de resurse este una a abundenței și confortului material; așa este cazul cu aranjamentele instituționale de tipul obștii tradiționale românești.

*Abundența ca instituție.* După cum am văzut, cadrul ostomian de analiză se apleacă prioritar asupra și are capacitatea de a explica durabilitatea aranjamentelor instituționale în care predomină raritatea, iar actorii sunt în relații de concurență între ei pentru a accesa resursele. Aici întâlnim cea de-a doua verigă slabă a cadrului instituțional devălmaș, pe care am indicat-o mai devreme. Spre deosebire de situațiile avute în vedere de Ostrom, aranjamentele instituționale de tip devălmaș au apărut și au funcționat în circumstanțe speciale: resursele comune pe care se baza cooperarea socială erau înțelese ca

fiind abundente<sup>76</sup> (practic nelimitate în anumite situații) și s-au păstrat astfel o lungă perioadă. Or, testul unui aranjament instituțional care privește gestionarea resurselor comune constă în a vedea modul în care funcționează când resursele se deteriorează, când raritatea devine regula, se instalează penuria, iar competiția dintre membrii grupului, comportamentele de tip blatist etc. se intensifică. Rezistă acel aranjament instituțional în circumstanțe de acest tip? Iar dacă da, cum și în ce fel?

Stahl însuși insistă asupra faptului că aranjamentele caracteristice satului devălmaș presupun o abundență deplină a resurselor<sup>77</sup>. „Pădurea”, scrie Stahl, „era copleșitor de multă față de un număr restrâns de oameni și în special față de nevoile și capacitățile lor tehnice”; în fața imensității suprafețelor împădurite, vrâncenii se plâneau că „stă pădurea să cadă pe noi”<sup>78</sup>. Islazul este socotit nesfârșit, prisosește nevoilor locale, e suficient de întins (trăsătură pusă sub semnul îndoielii doar în cazuri speciale, de exemplu, când prin folosirea lui se barează drumuri de trecere sau apar aglomerări în locuri mai căutate – în jurul morilor, lângă târguri ori vetrele de sat). Cât despre terenul agricol, iată un singur exemplu, dat de asemenea de Stahl – „cântecul lui 907” :

Când a fost în 53  
De ne-a dat pământ Știrbei  
Puneai plugul unde vrei  
Și arai pe cât putei.

Aici trebuie să facem însă o distincție crucială : abundența poate fi înțeleasă pur și simplu ca o premisă, ca o circumstanță externă anterioară unei construcții instituționale. Dar ea poate fi înțeleasă și ca o componentă a instituției în cauză, ca un mecanism prin care aceasta definește anumite stimulente de comportament pentru actori. (În cel de-al doilea sens, abundența poate fi conexasă cu ideea fugii de competiție.) În cazul satului devălmaș, sigur că abundența resurselor<sup>79</sup> a reprezentat o circumstanță fundamentală în care a funcționat acesta\*. Dar, mai important, abundența a fost o

---

\* Din faptul că resursele erau abundente nu decurge însă că membrii satului devălmaș aveau un nivel de trai ridicat. Așa cum am văzut, se poate argumenta că țărani trăiau la limita subzistenței. Una dintre cauzele cele mai importante

construcție instituțională, a fost mecanismul prin care s-au definit regulile de funcționare a obștii și tipurile de comportamente acceptabile ale membrilor ei. Abundența asumată a avut consecințe foarte adânci. Mai întâi, nu a existat niciun stimulent pentru ca instituțiile care au apărut să includă acele elemente care să le asigure durabilitatea, atunci când abundența s-ar deteriora sau nu ar mai exista. În al doilea rând, nu au putut face față situațiilor în care exploatarea resurselor a inclus tehnici mai noi, avansate. Așa cum am văzut, aceste schimbări au avut loc atunci când a intervenit acțiunea concomitentă a doi factori externi satului devălmaș: statul modern și economia de piață. Iar când spunem economie de piață, să accentuăm caracterul concurențial al acesteia, faptul că ea presupune că resursele nu sunt nesfârșite, ci, dimpotrivă, limitate<sup>80</sup>.

Stahl a argumentat că, atunci când către mijlocul secolului al XIX-lea acești factori au agresat aranjamentele instituționale arhaice, reacția a fost aceea de a produce răspunsuri instituționale noi. Ca să luăm un singur exemplu, în cazul utilizării pădurilor au apărut, arată Stahl (1998, vol. I, partea a III-a, cap. 2), diferite reguli care au încercat să pună bariere în calea exploatării lor excesive. Astfel, în exploatarea devălmașă a pădurilor, una dintre provocările importante pentru obște a fost existența defectorilor: membrii obștii care se comportau oportunist nu cooperau. Când resursa e mare, practic inepuizabilă, iar exploatarea ei îndeajuns de redusă, defectările sunt puțin importante din punct de vedere economic. Însă atunci când exploatățile silvice s-au extins, iar relațiile de piață au devenit tot mai răspândite și în acest domeniu, obștea era pusă în fața generalizării comportamentului oportunist. Pentru a bloca sau a face față unor astfel de situații, o soluție instituțională apărută a constat în excluderea completă a membrilor obștii de la exploatarea resurselor publice silvice, care au fost date în arendă unor beneficiari externi; veniturile ce reveneau obștii erau împărțite ulterior între beneficiari în mod egal sau după un criteriu prestabilit (avere, cota de impozit etc.). Soluția s-a dovedit însă proastă: arendașii au preferat o exploatare agresivă, pădurile fiind tăiate mai mult decât aveau acestea capacitatea naturală

---

era legată de faptul că tehnologiile folosite nu erau eficiente în utilizarea resurselor. Dar, pe de altă parte, nu exista nici interesul pentru a adapta noi tehnologii: așa cum voi nota de mai multe ori, cadrul instituțional nu stimula acest interes.

de a se regenera. O a doua soluție a constat în implicarea directă a membrilor obștii : ei participau la tăierea în comun a pădurii, lemnul fiind apoi distribuit între ei în mod egal sau după un criteriu oarecare (precum cele menționate mai sus). De data aceasta, defectarea era inacceptabilă pentru obște ; de aceea, ea a fost nevoită să angajeze agenți speciali – pădurar sau paznic (vighil) – pentru a monitoriza activitățile economice și a descuraja defectările de către comunitate. Această nouă soluție presupune în schimb valorificarea de către beneficiarii înșiși a resurselor apropiate, deci intrarea pe piață a obștii. Problemele care apar astfel sunt amplificate și de faptul că, într-un fel, obștea intra în competiție chiar cu membrii ei, care de asemenea puteau să taie copaci din pădure și să-i vândă. Atunci s-a încercat o soluție de evitare a unei astfel de competiții : obștea urma să taie copacii însemnați, adică de cea mai bună calitate, iar ceilalți membri ai obștii puteau tăia copaci care nu erau însemnați. Or, nici această soluție nu a mers bine, deoarece membrii obștii au încercat și ei să exploateze acest lemn mai bun, în diferite moduri – formal, prin contribuții mai mari la acoperirea cheltuielilor obștii, dar și prin coruperea funcționarilor acesteia (vezi Miroiu, Pircă : 2002, pp. 62-63). Instituția gestionării în mod devălmaș a pădurii devine astfel mai complexă, dar soluțiile oferite au fost mai degrabă ad-hoc, cu rolul de a acomoda o nouă situație în cadrul existent ; ele nu au reprezentat o construcție nouă din rădăcini, adecvată unor circumstanțe de o natură cu totul diferită de cele anterioare.

Să notăm aici o dificultate serioasă a analizei propuse de Stahl. El presupune că, atâta vreme cât abundența era regula, aranjamentele instituționale devălmașe erau eficiente : ele au funcționat în satul arhaic. Or, în lipsa evidenței empirice, este greu de spus dacă persistența acelor aranjamente a fost datorată faptului că erau funcționale sau pur și simplu faptului că obștile nu aveau nici capacitatea tehnică și nici resursele demografice pentru a produce epuizarea sistemului de resurse. Așa cum argumentează Mirela Cerkez,

devălmășia absolută ca sistem de organizare nu a ajuns niciodată la maturitate instituțională. Pentru a se fi perfecționat, ea ar fi trebuit să se confrunte cu condiții de raritate. Condițiile de raritate au fost însă create de modul în care anumiți agenți acaparatori au profitat atât de legile formale cât și de cele ale comunităților devălmașe, modificând în același timp și forma de proprietate și, implicit, patternurile decizionale. Faptul că acaparatorii externi nu au putut exploata abuziv sistemele de resurse



decât prin destrămarea modului de organizare devălmaș ar putea fi interpretat ca o măsură a eficienței devălmășiei – devălmășia nu permitea abuzul. Dar faptul că devălmășia a putut fi destrămată ar putea de asemenea să fie interpretată ca o măsură a ineficienței devălmășiei – nu era suficient de matură instituțional, astfel încât să poată fi menținută (Cerkez : 2015, p. 99).

Aranjamentele instituționale devălmașe stau mărturie unui anumit tip de organizare socială în care de fapt nu se presupune că existau condițiile tehnologice și demografice care să conducă la epuizarea resurselor ; ele asumau abundența acestora și se construiau prin evitarea – desigur, întru totul posibilă în acele condiții – a situațiilor în care actorii ar fi ajuns să concureze, să intre în conflict în ceea ce privește utilizarea resurselor. De bună seamă, astfel de situații nu puteau fi excluse, dar ideea fundamentală e aceea că soluțiile puse la lucru, în cazurile cele mai importante, presupuneau că resursele de distribuit erau, într-un fel sau altul, nelimitate.

Problema lipsei unor mijloace tehnologice avansate este mai complicată. Să notăm mai întâi faptul că, întrucât tehnologiile avansate nu erau disponibile, obștile nu ajungeau în situația în care resursele ar fi putut fi epuizate și ar fi fost necesar să se declanșeze mecanismele instituționale de evitare a logicii „tragediei bunurilor comune”. Nu e însă vorba doar despre lipsa tehnologiilor, ci și despre faptul că aceste tehnologii nici nu erau căutate sau dorite. Căci menținerea unei situații caracterizate de lipsa unor tehnologii avansate putea avea și rolul de instrument de evitare a dilemelor sociale. În particular, am putea explica astfel rigiditatea, conservatorismul aranjamentelor instituționale, precum obștea tradițională. Generalizând puțin, obștile nu stimulau nici alte mecanisme care ar fi putut conduce la astfel de situații. De exemplu, nu stimulau formarea de resurse de dezvoltare și niciun spirit antreprenorial și de inovare etc.

Următoarea observație cred că este importantă și de aceea merită să fie subliniată : argumentul prezentat aici indică o direcție cauzală opusă argumentului mult mai comun după care stagnarea instituțională (și economică) este urmarea lipsei tehnologiilor, a capitalului sau spiritului antreprenorial etc. Este opus de asemenea unui argument complementar acestuia : cel după care dezvoltarea economică e rezultatul introducerii unor noi tehnologii, al unei noi organizări a producției, al unor investiții mari. Așa cum notau North și Thomas

(1973, p. 2), argumentul din urmă de fapt nici nu este un argument : el nu face decât să descrie în ce constă dezvoltarea economică, nu și să o explice.

Satul devălmaș nu a rezistat modernizării societății românești ; nici relațiile economice de piață, nici asaltul statului nu au putut fi evitate. Consecințele care decurg de aici sunt foarte importante și nu privesc doar soarta acestui aranjament instituțional tradițional, fiindcă multe alte instituții cu un rol important în societatea românească au avut trăsături similare celor ale satului devălmaș. Asumarea abundenței sau fie și numai construcția unor instituții speciale în care se asumă abundența, evitarea în acest mod a concurenței, a confruntării cu alții în distribuirea sau în utilizarea resurselor au fost principii care au prezidat modul în care au funcționat multe dintre instituțiile care au existat – ba chiar au persistat o lungă perioadă, chiar în condiții exterioare de natură radical diferită – în societatea românească.

Voi da aici un exemplu ; l-am ales tocmai pentru a indica faptul că asumptii de genul celor menționate mai devreme caracterizează aranjamente instituționale de natură foarte diferită. Mă refer la cele care au definit întreprinderile socialiste, precum și continuatoarele acestora – întreprinderile de stat, așa cum au funcționat ele în întreaga perioadă de tranziție postsocialistă. Într-un sens deloc metaforic se poate spune că instituția întreprinderii socialiste a fost una bazată pe premisa că abundența resurselor poate fi înțeleasă ca fiind potențial infinită.

### 2.5.5. *Bugetul maleabil*

J. Kornai a introdus distincția (apoi foarte mult utilizată) între constrângerile bugetare rigide (*hard*) și cele maleabile (*soft*) (vezi, de exemplu, Kornai : 1992). Distincția este ușor de intuit (Kornai, Maskin și Roland : 2003) : când avem „constrângeri bugetare rigide”, orice organizație trebuie să își acopere cheltuielile din ceea ce are inițial și din veniturile pe care le obține. (Fiecare familie funcționează în acest fel.) Dacă nu reușește și intră în deficit, ea nu poate supraviețui decât printr-o intervenție exterioară. Dacă nu există un astfel de sprijin extern, atunci organizația va trebui să își reducă activitatea

sau chiar să o înceteze. Dimpotrivă, când una sau mai multe organizații (stat, bănci, organizații caritabile etc.) sunt gata să acopere deficitul în totalitate sau în parte, apar „constrângerile bugetare maleabile” : în cazul întreprinderii de stat, dar și al urmașelor lor, acest rol a fost asumat de stat (statul socialist sau cel de tranziție). Formal, întreprinderile socialiste aveau interesul de a-și maximiza profiturile ; dar, chiar dacă intrau în deficit, nu le era permis să falimenteze. Faptul că întotdeauna erau cauționate cu ajutorul unor instrumente financiare sau de altă natură a reprezentat o caracteristică definitorie a economiei socialiste (Kornai : 1992, subcap. 8.4). Ele se puteau aștepta să supraviețuiască chiar dacă aveau pierderi cronice. În perioada de tranziție postsocialistă, acest tip de sprijin s-a menținut o lungă perioadă ; pentru multe firme, pur și simplu nu era admisă alternativa falimentului (ca să reiau o formulă utilizată în perioada crizei economice de la sfârșitul deceniului trecut, erau prea mari sau prea importante pentru a falimenta<sup>81</sup>), iar sprijinul guvernamental a atins valori uriașe până către 2007, când aderarea la Uniunea Europeană a impus noi reguli în această privință. (În perioada crizei economico-financiare care a urmat, în special băncile au beneficiat de așa-numitele *bailouts*.)

Mecanismul bugetului maleabil induce comportamente care asumă existența securității, a siguranței că întreprinderea sau firma nu este în pericol să dispară. Oricâte resurse ar fi necesare, ele pot să fie furnizate. Abundența sprijinului financiar sau de alt tip este temelia activității întreprinderii socialiste. Ea nu este construită pe principiul că va trăi într-un mediu al rarității ; chiar dacă intră în deficit, chiar dacă nu face față concurenței, întreprinderea este sigură că va avea la dispoziție oricâte resurse va dori. Iar izvorul acestor resurse cvasiinfinite era, de bună seamă, statul socialist.

*Un caz concret.* Acesta privește modul în care funcționa logica bugetului maleabil. Exemplul este extras din ședința Comitetului Politic Executiv al CC al PCR din 14 iulie 1989 (vezi Dosarul nr. 53/1989, Fond CC al PCR, Cancelarie). Unul dintre punctele discutate a fost cel al *Raportului cu privire la realizarea planului de încasări și plăți și respectarea planului de finanțare*. Problema stringentă care apărea era aceea a creșterii stocurilor, a producției care nu se vindea. Dar peste aceasta se mai ivea ceva : deși exista o prevedere legală ce interzicea explicit acest lucru, întreprinderile care

produceau pe stoc primeau și credite. Raportul Curții Superioare de Control Financiar arăta că pe semestrul I al lui 1989 situația s-a înrăutățit, deoarece s-au dat foarte multe credite pentru stocuri. Ceaușescu se revoltă :

Nu mai aveți voie să dați nimănui credite, fără a veni și a obține aprobare. Toată lumea este obligată să producă și să vândă producția. Aceasta este autoconducerea, așa trebuie să se desfășoare activitatea economică ! Deși v-am mai spus, voi continuați – și chiar mai mult decât acum un an – să finanțați această activitate.

Aici Ceaușescu invocă un principiu economic, dar și o reglementare legală (un decret care interzicea acordarea oricăror credite peste ceea ce e prevăzut în mod legal) – și observă că, în ciuda amândurora, creditele sunt acordate. Depășit de amploarea fenomenului, Ceaușescu ajunge chiar să se roage :

La fel s-a procedat și cu stocurile din țară, adică au fost creditate. Toți trebuie să-și vândă marfa imediat după ce au produs-o și să-și încaseze banii. Așa face toată lumea. Acesta este un lucru general, indiferent unde este. Eu rog pe toată lumea și spun aceasta și pentru miniștrii care sunt prezenți aici să înțeleagă că nu vom mai finanța nimic în afara prevederilor legale.

Or, Raportul Curții Superioare de Control Financiar oferea o imagine a încălcării în masă a cerințelor legale. Volumul creditelor pe termen scurt, îndeosebi al celor nerambursate la scadență, era în continuă creștere ; s-au acordat credite fără respectarea prevederilor legale, de exemplu, unor întreprinderi care înregistrau pierderi sau pentru o perioadă mai lungă decât cea legală ; au fost acordate credite fără să existe garanții materiale la beneficiari sau, mai mult, aceste credite au fost folosite pentru alte destinații decât cele pentru care au fost solicitate. Evident, toate aceste comportamente ale actorilor economici sunt consistente cu asumția lor că bugetul de care beneficiază este unul maleabil.

Astfel, întreprinderea Rulmentul din Brașov a primit în 1988 credite în valoare de 247 de milioane de lei pentru cheltuielile cu producția de rulmenți grei și rulmenți pentru industria aeronautică, deși aceștia nu erau în profilul de fabricație al întreprinderii sau reprezentau doar un procent mic din producția de marfă a ei. Deloc



surprinzător, banii au fost folosiți pentru producția curentă de rulmenți. În alte dăți, creditele au fost folosite pentru destinații cu totul diferite. De exemplu, la Trustul antrepriză generală de construcții speciale petroliere Ploiești s-a cerut și s-a acordat un credit în valoare de 45 de milioane de lei pentru plata furnizorilor, dar banii s-au folosit integral pentru achitarea obligațiilor către bugetul de stat. Astfel de exemple sunt doar câteva dintre cele descoperite.

Două mici concluzii se impun : mai întâi, logica de fier a bugetului maleabil trecea dincolo de legea economică presupusă ca funcțională, dar și de instituțiile formale ale societății socialiste târzii. A doua concluzie : în ultimii săi ani, regimul pierduse controlul asupra funcționării economiei.

Toate aceste considerații privesc nu pur și simplu faptul că întreprinderea socialistă nu era eficientă, ci un aspect mai important – anume că ea nu era construită pentru a face față concurenței. Aranjamentele instituționale în care funcționa întreprinderea socialistă asumau abundența, nu raritatea (și de aceea nu asumau nici competiția).

Consecințele stimulentei pe care aceste întreprinderi le aveau au devenit evidente nu după mult timp. Două dintre ele au fost următoarele :

- a) Mai întâi, deși aranjamentul instituțional presupunea abundența, aceasta nu a putut fi asigurată pe termen lung la nivelul economiei ca întreg. S-a instalat penuria, fiind vorba nu numai despre o penurie de bunuri de consum (pe care o resimțea atât de acut populația), ci și de materii prime, de mijloace de muncă, precum și de forță de muncă<sup>82</sup>. Situația este analoagă suprautilizării pășunii lui Hardin : deteriorarea resurselor se instituie implacabil. Pe de o parte, la nivelul statului penuria a devenit o problemă aproape imposibil de gestionat, iar pe de altă parte, întreprinderea se comportă ca și cum abundența este încă în floare : abundența trebuia să existe, chiar dacă era o creație artificială.
- b) O a doua consecință a acestui aranjament instituțional e aceea că a inhibat inovația tehnologică. Lipsa stimulentei de a se comporta eficient a însemnat deteriorarea capacității de a distinge *ex post* între proiecte bune și proaste (Kornai, Maskin, Roland : 2003). Mai mult, nu au apărut stimulente nici pentru inovația instituțională. Instituția a rămas închistată și nu a permis schimbări de substanță.

## 2.6. O scurtă concluzie

Satul devălmaș, la fel ca și alte instituții care au avut un rol fundamental în societatea românească de-a lungul timpului, nu a fost croit astfel încât să stimuleze comportamente eficiente în situațiile în care concurența este puternică, în care pe piață (oricare ar fi aceasta) sunt mai mulți actori. Dimpotrivă, aceste aranjamente instituționale dau expresie unui alt tip de soluție la problema lipsei de mecanisme pentru producerea acțiunii colective și pentru furnizarea bunurilor colective.

Această soluție poate fi caracterizată pe scurt astfel. Ea presupune că există anumite circumstanțe speciale. Cea mai importantă este aceea că sistemul de resurse disponibile are proprietatea abundenței. Actorii, acționând chiar un timp relativ îndelungat, nu pot afecta această circumstanță. Resursele sunt potențial nelimitate, nu e niciun pericol să se rărească. De aceea, concurența dintre actori este doar marginală. Cum astfel nici conflictul nu are un loc central, regulile de luare a deciziilor în cadrul grupurilor (o componentă esențială a oricărui aranjament instituțional) sunt simple, nu există stimulente pentru elaborarea unor mecanisme mai complexe în acest sens; iar unanimitatea (cu corolarul ei necesar – un tratament egalitar al membrilor grupului, de exemplu, al membrilor obștii) se impune ca soluția naturală. Sub unanimitate, rezolvarea conflictelor se axează prioritar asupra negocierilor informale. Acestea induc însă maleabilitate în formularea soluțiilor. Respectarea regulilor<sup>83</sup> ajunge să se așeze sub imperativul atingerii unanimității și de aceea hotarul dintre ce trebuie făcut și ce este interzis devine vag conturat; regula e tot mai mult nu expresia unui principiu, ci un îndreptar foarte general de acțiune, care permite compromisul, balansul între puncte de vedere diferite.

Aceste aranjamente instituționale au un răspuns specific și pentru situațiile în care abundența se diminuează sau chiar dispare. Desigur, colapsul instituțional poate fi amânat (întotdeauna apar soluții ad-hoc ce permit ca vechile aranjamente să se mențină încă o perioadă, uneori destul de îndelungată). Specifică este însă soluția asigurării artificiale a abundenței. Bunăoară, se relaxează condițiile de utilizare a sistemului de resurse, a pădurii, de pildă (până la distrugerea fără milă a acesteia), sau, în cazul întreprinderii socialiste și a urmașei ei în tranziția postsocialistă, se face apel la mecanismul contrângerilor

bugetare maleabile. Sau raritatea e ocolită prin crearea de nișe în care resursele sunt menținute la un nivel ridicat<sup>84</sup>.

Aranjamentele instituționale de tipul celor discutate aici au durat uneori foarte mult. Stahl discută pe larg evoluția satului devălmaș de-a lungul a mai bine de un secol ; întreprinderea socialistă, alături de urmașa ei, firma de stat din tranziție, a funcționat peste o jumătate de secol. Dar ele nu au avut succes. S-au prăbușit sub forța factorilor externi, îndeosebi a celor care au creat circumstanțe în care evitarea rarității sau crearea unei abundențe artificiale au fost puternic restricționate, iar suprasimplitatea construcției instituționale a devenit evidentă.

Ar trebui, cred, să încercăm să reflectăm mai pe larg asupra moralei acestor istorii.

# Note

## Capitolul 1. Instituții și cooperare în societatea românească

1. Cum se știe, Socrate formulează o perspectivă cu totul opusă celei susținute aici de Archidamus. După Socrate, promovarea unor comportamente de dorit ale membrilor cetății nu trebuie realizată prin mecanismul coercitiv al aplicării exterioare a unei legi, reguli. Căci, susține el, atunci când cetățenii au o educație foarte bună, nu au nevoie de multe legi privitoare, de exemplu, la guvernarea cetății sau funcționarea pieței. Reglarea comportamentelor celor implicați în diversele interacțiuni sociale se poate face, după Socrate, chiar de către aceștia.

Oare trebuie să îndrăznim a legiui vreuna dintre problemele pieței privitoare la relațiile pe care oamenii le au acolo între ei, la relațiile meseriașilor sau la sudălmile, ocările, plângerile, așezarea judecătorilor, ori dacă vreuna dintre taxe, fapte sau învoieli este necesară, fie în piețe, fie în porturi maritime, tot ce mai ține de piață, oraș sau de port și tot restul ?

Nu se cade să prescriem așa ceva unor bărbați e de ispravă. Ei singuri vor găsi cu ușurință majoritatea acestor legiuiri. (Platon : 1986, 425d ; pp. 205-206).

Guvernarea bună este guvernarea cetățenilor buni. (Să ne reamintim o obiecție a lui Aristotel : acest argument, notează el, îi privește doar pe paznici, nu pe toți locuitorii cetății – Aristotel : 2001, 1264a, p. 91.) În cele ce urmează voi explora perspectiva lui Archidamus, pe care o voi interpreta ca instituțională. Cea a lui Socrate și Aristotel nu este aici respinsă, ci doar eludată ; sper că voi avea prilejul să mă opresc asupra ei într-un alt cadru.

2. Mai mult, voi susține că aceste reguli, norme sunt rezultatele unui proces evolutiv și că ele exprimă adesea echilibre stabile, adaptative.
3. Vezi și : „În sens larg, instituțiile sunt prescripții pe care oamenii le folosesc pentru a organiza toate formele de interacțiuni repetitive și structurate, din familii, comunități, piețe, firme, ligi sportive, biserici, asociații private, guvernarea la toate nivelele” (Ostrom : 2005, p. 3).
4. Ce poate fi mai competitiv decât competiția politică ? Nici măcar în acest context lucrurile nu sunt simplu de evaluat. În România, în perioada presocialistă, competiția politică a fost mai degrabă o farsă amară. Iar în perioada

postsocialistă cartelizarea principalelor partide politice, care a dus – cel puțin până la alegerile locale și parlamentare din 2012 – la o extrem de mare stabilitate a spectrului politic, a fost unul dintre cei mai importanți factori ai unei subiacente lipse de competiție politică.

5. Termenul a fost popularizat de Acemoglu și Robinson; vezi, de exemplu, Acemoglu, Robinson (2012).
6. În ultimele decenii, cercetări (teoretice, empirice și experimentale) venite din multiple domenii au încercat să pună sub semnul întrebării această idee. Azi, pentru mulți cercetători, imaginea standard pare să fi fost înlocuită: oamenii au o predispoziție puternică pentru a coopera. Și, mai mult, ei reușesc adesea să coopereze chiar și în cele mai dificile condiții. În această carte voi arăta însă că a coopera nu este la îndemână, că, dimpotrivă, nu doar acțiunea umană e deficitară în acest sens și – mai mult – există numeroase instituții care stimulează nu cooperarea, ci „fuga de competiție”.
7. Voi argumenta pe larg că descrierea lui Oliver, deși corectă, este totuși mult prea simplificatoare.
8. Repet, o uriașă desfășurare de forțe a fost pusă la lucru în ultimele decenii pentru a întări această teză. Argumente teoretice, experimentale și cercetări de teren, împreună, au sugerat un nou canon: există o predispoziție către cooperare, iar adesea ea este efectivă. De aceea, din nou, trebuie să explicăm nu cooperarea, ci lipsa ei. De data aceasta însă existența problemelor acțiunii colective nu poate fi evitată. Tot așa, răspunsurile date privesc nu acțiunile individuale, ci se strâng în jurul tipurilor de instituții care facilitează sau nu acțiunea colectivă.
9. Voi discuta foarte pe larg aceste chestiuni în capitolele următoare. E. Ostrom este autoarea la care mă voi raporta îndeosebi.
10. Această ultimă întrebare, care apelează la celebra distincție dintre formă și fond, este totuși doar preliminară aici. În capitolul 4 voi face o reconstrucție (și o critică) a acestei distincții.
11. Aligică și Tarko argumentează că acestor trei cazuri oarecum paradigmatică li s-ar mai putea adăuga „capitalismul de amicitie” (*crony capitalism*). „Amiciția” se referă la rolul pe care îl au relațiile personale și de familie în angajarea unei persoane pe un anumit post sau în promovarea acesteia: astfel de relații au prioritate în fața calificărilor sau capacității personale și induc legături de loialitate. Voi discuta pe larg chestiunile legate de astfel de relații personale în capitolul 4.4.3.  
Mai mult ca anecdotă, să ne amintim că în spațiul nostru public are o oarecare circulație expresia „capitalism de cumetrie”, lansată de Ion Iliescu încă în 2002 (într-un discurs adresat Parlamentului, în calitate de președinte al României): „Trebuie să spargem acest capitalism de cumetrie care s-a format în România, unde un grup de indivizi interesați parazitează finanțele statului, naționalizând pierderile lor și reținând profitul”, cerea Iliescu. Cu siguranță că, deși mai puțin riguros, am putea să facem apel uneori la sintagma locală.
12. Căroră li se adaugă o anexă. Despre aceasta din urmă am pomenit în nota introductivă.
13. Aligică (2014) și Aligică, Boettke (2009) sunt astăzi lucrări de referință pentru înțelegerea contribuțiilor Școlii de la Bloomington.



14. Există și un alt aspect esențial: instituțiile nu doar modelează, ci chiar constituie identitatea actorilor. Însă în cartea de față nu voi ajunge să dezvolt această idee.
15. Unii autori români au aici un adaos: există alte domenii (de exemplu, cel cultural) în care se poate totuși susține că organizarea tradițională a produs rezultate remarcabile. O susținere ca aceasta are proprietatea stranie că nu poate fi testată; e greu, dacă nu imposibil, să se găsească o interpretare în care să se poată spune că este greșită. Am formulat aici această observație doar pentru a spune că nu voi discuta niciunde în această carte astfel de susțineri.
16. Cum am spus deja, voi discuta pe larg în capitolul 4 despre formele fără fond.
17. Într-un sens, corporația este o instituție: după cum scria Manoilescu, ea constă în reguli de drept impuse (cel puțin) membrilor săi. Într-un alt sens, corporația este o organizație.
18. În corporatismul integral și pur al lui Manoilescu, acest lucru este explicit accentuat, dar, în general, corporațiile au o licențiere specială din partea statului (Schmitter: 1974).
19. Un exemplu: în privința ipotezei culturale, voi acorda un spațiu destul de mare cercetării contribuțiilor lui L. Blaga și M. Vulcănescu. Multe dintre concluziile mele vor fi însă în răspărul celor standard.
20. De fapt, noul guvern a fost mai degrabă nepartizan, iar nu „nepolitic”.
21. Acest tip de argumentare a fost transmis decenii la rând prin școală, în care un text de referință a fost cunoscuta nuvelă a lui Slavici *Popa Tanda* (2001). Slavici nu a avut nicio clipă în vedere cadrul instituțional în care trăiau țărani din satul Sărăceni de pe Valea Seacă. Dimpotrivă, după el, singurele constrângeri asupra țăranilor erau naturale: deloc prielnice, acestea ar fi fost și cauza pentru care oamenii erau leneși. „Este oare minune dacă în urma acestora sărăcenii s-au făcut cu vremea cei mai leneși oameni? Este nebun acela carea seamănă unde nu poate secera ori unde nu știe dacă va putea ori nu să secere”. Ajuns în Sărăceni, eroul încearcă diverse strategii de a-i face pe săteni să își schimbe modul de viață. Le indică preceptele morale creștine, îi critică – adică încearcă stimulente negative care în mod obișnuit ar trebui să funcționeze în comunități mici –, dar fără succes. Soluția lui este exemplul personal: le arată prin propria lui activitate că viața lor se poate schimba în bine. El le oferă o poveste de succes – iar țăranii îl urmează, transformând-și fiecare gospodăria într-una prosperă și, ca o consecință, chiar satul (care, de exemplu, acum ajunge să aibă o frumoasă biserică; biserica este un bun colectiv, care nu poate fi oferit decât ca rezultat al cooperării sociale). Altfel zis, soluția la problemele colective este doar individuală, iar cadrul instituțional nu are nicio relevanță. Acest model de a identifica răspunsul la problemele sociale este prevalent în spațiul nostru public: ideea este, simplu spus, aceea că nu instituțiile determină tiparele sociale de comportament, care ar ține mai mult de caracterele individuale și de acțiunea solitară. Pe scurt, avem nevoie de oameni adevărați (iar instituțiile nu contează). Vezi și nota de mai sus privitoare la perspectiva lui Socrate, opusă celei a lui Archidamus. Exemplul acesta mi-a fost sugerat de profesorul Flonta.

22. În celebrul text „Cei douăzeci și doi sau despre cultura de performanță” (vezi Liiceanu : 1991), Noica indica o soluție de același tip pentru a produce performanța culturală (care, după el, este hotărâtoare pentru afirmarea și supraviețuirea unui popor). Pentru Noica erau esențiale în acest scop acțiunile individuale ale celor 22 de genii și ale antrenorilor lor. Soluția lui nu avea ca centrală producerea de cadre instituționale care să stimuleze performanța culturală în societate. Nu instituțiile erau importante în propunerea lui, accentul nu cădea pe societatea largă, ci numai pe o elită restrânsă și deci pe performanțele individuale ale membrilor ei.
23. A elimina sau a eradica un anumit tip de comportament al unui actor social nu este un obiectiv rezonabil al unei politici publice, dar a încerca să îl faci mai puțin de dorit și, ca urmare, mai greu de găsit prin furnizarea de stimulente (atât pozitive, cât și negative – adică sancțiuni) este o strategie fezabilă de intervenție.

## Capitolul 2. Guvernare și bunuri colective

1. Stahl (1980, pp. 134-135) distinge mai multe stadii ale procesului prin care se trece de la „jaful sălbatic” la tribut și la statul de pradă. Aceste aranjamente instituționale care definesc „convenția” apărută între cei doi actori (nomazii și populația sedentară) au caracteristici sui-generis, care – argumentează Stahl – permit chiar formularea ipotezei că ele sunt diferite de cele standard feudale. Intrând într-o dezbatere marxistă oarecum scolastică, Stahl a propus (alături de alți autori români, între ei I. Banu și Miron Constantinescu) acceptarea existenței unui mod de producție așa-numit „tributal”.
2. E ușor să notăm o analogie între argumentul lui Stahl și cel dezvoltat de Olson (1993 ; 2000) în jurul a ceea ce el numea metafora banditului. Voi discuta ceva mai pe larg ideea lui Olson în capitolul 4.4.3.
3. Caracterizarea generală a bunurilor, care pornește de la cele două proprietăți, este azi atât de obișnuită, încât a intrat în folclorul academic. Aici preiau (foarte simplificat și pe scurt) prezentarea din Miroiu (2007, subcap. 13.1).
4. În engleză, *toll goods*. În ultima vreme, dată fiind marea lor răspândire, se vorbește adesea, pentru a le caracteriza, despre bunuri de tip club.
5. Cluburile pot fi foarte diverse, de la universități, parcuri, facilități de recreere, terenuri de golf, librării, teatre, până la organizații, precum Uniunea Europeană.
6. Dimpotrivă, aserțează Scott (2009), pentru cea mai mare parte a populației, în cele mai multe locuri și în cea mai mare parte a timpului, nu statul a fost mecanismul instituțional prin care s-au guvernat societățile.
7. Sigur, Istrati exagerează : secolul al XIX-lea a fost unul în care în România s-au dezvoltat mult drumurile, șoselele, porturile ; dar ceea ce știm în general, că bunurile publice tind să fie oferite în cantități insuficiente, aici este îndeajuns pentru a accepta descrierea lui Istrati a realității din acea vreme.
8. Voi reveni mai jos la această idee : una dintre cele mai importante caracteristici ale aranjamentelor instituționale din societatea românească – nu doar cele tradiționale – era aceea că aveau ca asumție bogăția resurselor.

63. Această creștere a puterii de negociere a țăranilor este formulată explicit și cu multă limpezime de Panu (1910). Autorul notează că acest lucru se petrece chiar dacă țăranii nu aveau deloc capacitatea de acțiune colectivă (de pildă, de a se răscula).

Țăranii nu să răscoală. Erau prea slabi și prea demoralizați. Scăparea lor era în fugă. Amândouă țările, mai cu seamă Moldova, având o formă îngustă, prin urmare hotarele aproape pentru toți, le era ușor celor de peste Prut să treacă Nistrul și celor din Nordul Moldovei să fugă în țara leșească. Se înțelege că fuga era un act de disperare, țăranii nu se gândeau decât la dâșii făcând acest lucru; mai totdeauna își lăsau familiile în țară. Ei nu se gândeau desigur că fugind fac un mare rău și Domnilor și boierilor și că din fuga lor va rezulta o îmbunătățire a soartei lor. Căci dispoporarea țărilor au silit pe Domni și pe boieri... ca să dezrobească pe vecini, să mărginească zilele de lucru a boerescului și chiar să ușureze și dările (Panu : 1910, p. 239).

Panu se referă aici la situația din Moldova, după aplicarea reformei fiscale a lui Constantin Mavrocordat.

64. Papacostea (1959) descrie pe larg diferitele forme pe care le-a luat „lupta pentru acapararea brațelor de muncă”, în care au fost implicați boierii, mânăstirile, autoritățile domnești (sau, în vremea ocupației Olteniei, cele austriece). De exemplu, în Oltenia, boierii protectori atrăgeau mai mulți țărani, întrucât reușeau să asigure o degrevare mai mare de sarcini a celor stabiliți pe moșiile lor; cooperarea dintre boieri și țărani mergea până acolo încât turmele celor din urmă erau camuflate între cele ale boierilor protectori (astfel se reduceau dările plătite de țărani, fiindcă pentru boieri oieritul se plătea doar o dată la trei ani).
65. Ca o implicație teoretică, această situație face să fie dubioasă încadrarea schimbărilor instituționale ale situației țăranilor în secolele XVI-XVIII (incluzând vestita legare de glie a țăranilor, „rumânirea” lor) în fenomenul mai larg al celei de-a doua șerbii (Murgescu : 2010, p. 61).
66. Un efect al acestei prezențe este poate și faptul că în document se invocă drept rațiune a dezrobirii și ideea normativă că nu e lucru creștinesc ca un creștin pravoslavnic să fie supus robiei.
67. Se știe că una dintre criticile cele mai importante aduse cercetării lui Gherea a neoioabăgiei a fost tocmai aceea că a ignorat existența satelor răzeșești, cu o pondere atât de ridicată.
68. Am menționat deja mai devreme importanța regulilor de intrare în satul devălmaș.
69. Să nu uităm că starea de vânători-culegători a caracterizat societățile omenești care au existat de-a lungul a sute de mii de ani.
70. Între autorii români, consideră Mihăilescu (2007, p. 141), și M. Vulcănescu are o înțelegere asemănătoare a rolului relațiilor economice într-o societate : potrivit lui Vulcănescu, ar exista un ethos al gospodăriei țăărănești, care constă în aceea că țăranul nu dorește mai mult decât satisfacerea nevoilor de consum ale familiei sale; nivelul străduinței lui este determinat de pragul subzistenței familiei.

71. Tot în acel loc întâlnim un fragment care arată cum o abordare de acest tip poate distorsiona dramatic bunul nostru simț. Purtat de argument, Blaga nu ajunge să mai observe absurditatea concluziilor sale :
- Mizeria, nepregătirea, veacurile de robie au împins, ca o necurmată bătaie de vânt, pe țăranul român la dezordine gospodărească, la trai neigienic, câteodată la stări de civilizație neolitică, dar nu l-au putut face să renunțe la pitorescul înadins sporit și alimentat la fiecă pas al vieții (Blaga : 1969b, p. 190).
72. Sahlins dă însă o mulțime de exemple care indică faptul că uneori chiar și hrana era mai mult decât abundentă (de pildă, pește). Pentru membrii acestor societăți, abundența e regula, lipsa e doar o stare tranzitorie, neesențială. De aceea ei nu consideră că este nevoie să facă depozite de bunuri (de alimente, de exemplu).
73. Ducându-și ideile către extreme, Sahlins notează : „Noi suntem înclinați să considerăm că vânătorii și culegătorii sunt *săraci* fiindcă ei nu au de toate ; pesemne că ar fi mai bine să considerăm că din acest motiv ei sunt *liberi*” (p. 14). Sună frumos ; dar numai atât. Apelând la Marx, să ne gândim la o analogie cu proletarii : și aceștia sunt liberi, dar, zice Marx, ei sunt liberi de mijloace de producție – lucru care îi pune în situația de a fi exploatați de capitaliști.
74. Pe urmele lui Tönnies, Sahlins ar prefera să spunem : oamenii dintr-o comunitate.
75. Chiar Sahlins pare uneori să presupună așa ceva (vezi, de exemplu, Sahlins : 1972, p. 33). Unul dintre motivele pentru care oamenii nu urmăresc o producție mai ridicată este, după el, explicabil în perspectivă economică. Producția de unelte, haine, ustensile sau ornamente, oricât de facilă ar fi, devine fără sens, spune el, atunci când ea devine mai degrabă o povară decât un confort. Explicația ar fi deci aceea că pentru vânătorii-culegători se iau în considerare, în determinarea funcției de utilitate, și alte elemente decât cele care țin de efortul propriu-zis pentru producerea acestor bunuri.
76. Într-un mod foarte abstract, ca presupusă trăsătură a „românului”, această presuposiție a abundenței era formulată de M. Manoilescu (1942b, p. 297) astfel : „Ca și întinsul nesfârșit al câmpiilor dunărene, românul nu cunoaște limite și dimensiuni”.
77. Stahl (1998, vol. 2, partea a III-a, capitolele II-V, *passim*).
78. De aceea, incendiile în pădure – din cauze naturale sau produse intenționat – reprezentau un instrument important din punct de vedere economic (ca atare și acceptat).
79. Problema abundenței este foarte cunoscută în filosofia politică : ea este implicită când vine vorba de condițiile de aplicare a așa-numitei clauze lockeene. Cum scrie Nozick, „punctul crucial în această chestiune este dacă apropierea unui obiect neposedat de cineva înrăutățește situația altora. Clauza condițională a lui Locke că trebuie să rămână «în comun pentru ceilalți destul și la fel de bun» ...vrea să asigure că situația celorlalți nu se înrăutățește” (Nozick : 1997, p. 225).



80. Celebra definiție a economiei, propusă de Robbins, indică exact acest lucru : „Economia este știința care studiază comportamentul uman ca relație dintre scopuri și mijloace rare ce au utilizări alternative” (1932, p. 16). Relațiile de piață presupun acest gen de raritate.
81. Nu avem decât să ne gândim la exemplul Combinatului Siderurgic de la Galați. Kornai, Maskin, Roland (2003) indică mai multe motive pentru a sprijini o firmă. Anume: a) poate fi în propriul interes al organizației care sprijină firma ca aceasta să nu dispară; b) considerații ce țin de o abordare paternalistă (a statului, de exemplu) pot fi determinante; c) pot exista motive politice pentru a obține subsidii pentru firmă; d) liderii pot avea stimulente reputaționale pentru a evita falimentul; e) astfel poate fi evitat un efect cumulativ, pe o pantă alunecoasă; e) în sfârșit, corupția poate avea un rol important.
82. În ultimii ani ai regimului socialist, faptul de a nu avea un loc de muncă era penalizat de lege. Iar acest lucru era nu atât expresia voinței regimului de a controla populația (cum se asumă adesea de mulți autori), cât a sprijinului acordat întreprinderilor socialiste care aveau nevoie să li se asigure forță de muncă, în condițiile în care aceasta era tot mai puțin disponibilă.
83. O soluție unanimă asigură și legitimarea deciziilor colective.
84. Nu este aici locul pentru a argumenta pe larg în acest sens, dar aș vrea să amintesc un tip de aranjament instituțional relevant: cel neocorporatist. Îl voi trata pe larg în capitolul 3. Ceea ce doresc să subliniez este că într-un aranjament instituțional corporatist monopolurile reprezentative sunt sprijinite prin alocarea preferențială de resurse necesare funcționării. Astfel, organizațiile corporatiste sunt alocate în nișe bine conturate, care le feresc de provocările concurențiale.

### Capitolul 3. Corporatism și acțiune colectivă

1. Exprimarea vine tocmai de la Aristotel: „Cetatea este anterioară în mod natural familiei și fiecăruia dintre noi, căci întregul trebuie să existe înaintea părților”; „deși fiecare ins separat nu este autarhic, totuși el este asemenea părților față de întreg; iar cel incapabil să existe într-o comunitate sau care nu are nevoie să o facă din cauza autarhiei sale nu este o parte a cetății, ci este o fiară sau un zeu” (Aristotel: 2001, 37, 39-1253a).
2. Și se poate continua: societatea este „supraindividuală”, „exercită o constrângere asupra individului”, „are o conștiință proprie” etc. (Brăileanu: 1941, p. 308). Aceste teze ale colectivismului, comentează Brăileanu, nu au însă „niciun înțeles bine lămurit”.
3. Ideea că democrația liberală modernă nu trece dincolo de cantitate, că se raportează doar la număr și nu e capabilă să ia în seamă calitatea (corolarul acestei idei este respingerea votului universal și egal) a reușit să dăinuie foarte mult timp. Vezi și reflecțiile lui C. Noica din anii '80 despre „era conjuncției”:

Nu știți să arătați (cum a știut întotdeauna să arate inteligența lumii) că oamenii au între ei și alt liant decât cel exterior, adus astăzi de sumarele